PAUL WITTEK

Osmanlı İmparatorluğu'nun Doğuşu

pencere yayınları

Paul Wittek
Osmanlı İmparatorluğu'nun Doğuşu

Bu kitabın Yayın hakları
Pencere Yayınlarına aittir
Birinci Baskı: Haziran 1995
İkinci Baskı: Eylül 2000
Kapak: İbrahim Karakaş
Montaj: Bahri Çakır
Baskı: Üçel Ofset

ISBN 975-7614-28-8

PENCERE YAYINLARI: 44

Kazım İsmail Gürkan Cad. Hamam Sok. No. 2 Yavuz Han Kat 6
Cağaloğlu / İSTANBUL
TEL: (0212) 513 27 17 - 522 79 24 - 511 64 98

Paul Wittek

Osmanlı İmparatorluğu'nun Doğuşu

Brüksel Hür Üniversitesi Doğu ve İslav Dilleri ve Tarihi Enstitüsü Üyesi

Çeviren: Fatmagül BERKTAY

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ

I. GELENEĞİN ELEŞTİRİLMESİ VE SORUNUN ORTAYA KONMASI

II. OSMANLILARA DEK TÜRK KÜÇÜK ASYASI

III. UÇ-SAVAŞÇILARI BEYLİĞİNDEN İMPARATORLUĞA

ÖNSÖZ

Bu kitapta yayınlanan konferansları 4, 5 ve 6 Mayıs 1937 tarihlerinde Londra Üniversitesi'nde vermek şerefine ulaşmıştım. Doğaldır ki bu konferanslar, konunun yalnızca bir özetini sunabilir. Bu kitaba eklenen notlar kesinlikle gerekli olanlarla sınırlanmıştır ve genel olarak yalnızca, daha fazla bilgi ve başvuru kaynağının bulunabileceği önceki yayınlarıma[1] gönderme yapmaktadırlar; kaynaklar ve otoriteler, sadece benim şimdiye kadar ele almamış olduğum ayrıntıları içeren pasajlarda zikredilmiştir.

Sir Denison Ross'a bana verdiği cesaret ve eserime gösterdiği ilgi, Royal Asiatic Society'ye de eserimi yayınlamayı kabul ettiği için teşekkürlerimi sunmak isterim. Ayrıca, bu konferansların İngilizce'ye çevrilebilmesinde Miss Elizabeth Kara-Mikhailova, Miss Joan Hussey ve Mr. Peter

1 Zurd Geschichte Angoras im Mittelalter; Festschrift Georg Jacob, (Leipzig, 1932) içinde, ss. 329-354. - Das Fürstentum Mentesche. Studie zur Geschichte Westklelnasiens im 13. - 15. Jahrhundert (İstanbuler Mitteeilungen, hg. Von der Abteilung Istanbul des Archaelogischen Instituts des Deutschen Reiches, ii), İstanbul 1934, xvi. - Von der Byzantinischen zur Türkischen Toponymie; Byzantlon, x, 1935 içinde, ss 11-64 - Deux chapitres de Phistoire des Turcs de Roum; Byzantion, xi, 1936 içinde, ss. 285-319.

Charanis'in büyük yardımları dokunduğunu belirtmeliyim. Son olarak, yayınlamadan önce kitabı dikkatle okuyarak düzeltmelerde bulunan Profesör H. A. R. Gibb'e minnettarlığımı belirtmeyi bir borç bilirim.

Paul Wittek
Brüksel Haziran 1938

I

GELENEĞİN ELEŞTİRİLMESİ VE SORUNUN ORTAYA KONMASI

Dünya tarihinin bilinen büyük evrensel monarşileri arasında Osmanlı İmparatorluğu, topraklarının çok geniş bir alana yayılması ve varlığının uzun süreli olması dolayısıyla, özel bir yere sahiptir. 1300'lerde son derece mütevazi bir kökenden doğduktan yalnızca bir yüzyıl sonra açıkça evrensel egemenlik düşüncesini benimsemiş ve daha sonra eski dünyanın üç kıtasında, Avrupa, Asya ve Afrika'da geniş toprakları işgal ederek bu düşünceyi hayata geçirmiştir. Bu muazzam alanda Osmanlı imparatorluğu, yüzyıllar boyunca, bütün siyasal olayları belirleyen rakipsiz bir güç olduğu gibi, bu ülkeler için aynı zamanda izleri imparatorluğun kendisinin yokoluşundan çok sonra bile silinmeyen bir kültürel dönemin temsilcisi olmuştur.

Dünya tarihinde Osmanlıların kurduğu bu imparatorluk, her şeyden önce, yeniçağın başlangıcından çok yakın yıllara denk modern çağların egemen İslam gücünü temsil eder. Gerçekten de, İslam dünyasının en geniş ve en önemli bö-

lümünü kendi yönetimi altında birleştirmiştir. Suriye, Filistin, Irak ve Mısır, Arap yarımadasının en önemli ülkeleri, Osmanlı sultanının "gölgesi altında"ydı. Bu muazzam alan, Batı Akdeniz'deki Tunus ve Cezayir gibi bağımlı devletlerin ve Güney Rusya Hanlığının eklenmesiyle daha da genişlemişti. Modern çağlarda başka hiçbir İslam hükümdarı, İslamın iki kutsal kenti Mekke ve Medine ile Halifelerin eski yerleşme merkezleri Şam, Bağdat ve Kahire'yi elinde tutan Osmanlı sultanı ile karşılaştırılabilecek bir durumda değildi. Orduları bir Viyana kapılarında, bir Hazar Denizi kıyılarında boy gösteren, Polonya'yı ve Habeşistan'ı işgal eden; donanması Hint Okyanusu'nda ve Atlantik'te kol gezen ve Cebel-i Tarık Boğazını denetim altında tutan Osmanlı'nın muazzam gücü ile karşılaştırıldığında, Fas ve İran'ın, Türkistan prenslerinin, hatta Hindistan'ın Büyük Moğollarının lafı mı olurdu? Ve İslamın manevi yaşamı da, bir kez daha İstanbul'da, Osmanlı'nın payitahtında, eski Bağdat ve Kahire kütüphanelerinin hazinelerinin toplandığı ve İslam entelektüel faaliyetinin zengin bilim kurumlarınca büyük ölçüde desteklendiği bir merkeze kavuşmuştu. Bu merkez, biraz kuru da olsa görkemli bir mimari yaratmış ve bu mimari, imparatorluğun bütün diğer kentlerinin görünüşünü biçimlendirmiş ve Hindistan'a dek yayılmıştı.

Ancak Osmanlı tarihine daha yakından baktığımızda, İslam dünyasındaki bu egemenliğin imparatorluğun kendisi için yalnızca ikincil bir öneme sahip olduğunu görürüz. Daha önce saydığımız, imparatorluğa bağlı Eski İslam ülkeleri, yalnızca daha eski bir çekirdeğe eklenmiş bir dış bölgeyi temsil ederler. Daha sonra aldığı biçimiyle İslam dünya-imparatorluğundan çok daha küçük olmakla birlikte, bu eski çekirdeğin kendisi, aynı şekilde evrensellik iddiası taşıyan bir imparatorluk haline gelmişti bile. Küçük Asya ve Balkanlarda daha önce Bizans'ın egemen olduğu bölgelerde doğup büyümüş olan bu çekirdek, en sonunda bu böl-

genin doğal merkezi olan Konstantinopl'u ele geçirmiş ve böylece bin yıldan uzun bir zaman imparatorluk geleneğine zemin olmuş ve bir başkente kavuşmuştu.

Osmanlıların kendilerinin, kapladığı "Rum" -Roma, yani Bizans- böyleleri nedeniyle verdikleri adı kullanarak, "Rum Sultanlığı" diyebileceğimiz bu daha eski Osmanlı İmparatorluğu, sonraki ve daha geniş İslam imparatorluğu içinde hiçbir zaman tamamen erimedi, bütünün canalıcı çekirdeği olma durumunu her zaman korudu ve kendi özel siyasal geleneğinin İslam imparatorluğunda sürmesini sağladı. Osmanlıların ilk ortaya çıkışlarından itibaren, bu siyasal geleneğin başlıca unsuru Hıristiyan komşularla mücadele olmuş ve bu mücadele, Osmanlı İmparatorluğu için canalıcı önemini hiç yitirmemiştir. Osmanlılar, İslam dünyasında giriştikleri büyük fetihler sırasında bile, aynı anda Avrupa'daki sınırlarını genişletme çabalarından geri durmamışlardır. 17. yüzyıla dek Osmanlılar, bu sınırda hâlâ saldırı durumundaydılar; 1669'da Girit'i Venediklilerden, 1672'de Podolya'yı Polonyalılardan aldılar. 1683'de Viyana'yı kuşattılar. Gerçekte yalnızca Avrupa'daki topraklarıyla ilgili olduğu halde "Osmanlı İmparatorluğu'nun parçalanması" adı verilen yavaş, adım§ adım çözülme sürecinin başlaması ise, ancak 1699 Karlofça barışı ile olmuştur. Ne var ki, imparatorluğun tümünün çapıyla karşılaştırıldığında haritada küçük görünseler de, Avrupa'da yitirilen toprakların, bütün üzerinde derin izler bıraktığı ve Avrupa'da aldığı yaralardan hemen sonra imparatorluğun gerilemeye ve çöküşe gittiği yorumu haklı olarak yapılmıştır. Gene de, bu gerilemenin hızlı olmadığını söylemeliyiz. Bu süreç, ancak 19. yüzyılda hız kazanmış ve 20. yüzyılın başında da sona ermiştir. Nihai çöküşün, Balkan Savaşı sonucunda Avrupa'daki toprakları neredeyse tümünün kaybından hemen sonra gerçekleşmiş bulunması da son derece anlamlıdır. Balkan yenilgisi, Osmanlıların Hıristiyan ülkelerini eğemenlik altına

alma ihtiraslarından kesinlikle ve sonsuza dek vazgeçmeleri demekti ve bu da yönlendirici düşüncelerinden, devletlerinin varlık nedeninden (raison d'être) vazgeçmeleri anlamına geliyordu. Dolayısıyla Balkan Savaşı'ndaki yenilgi, Osmanlı İmparatorluğu'nun kalbine indirilmiş bir darbeydi ve birkaç yıl sonraki Büyük Savaşın yol açtığı çözülme, yalnıza kaçınılmaz bir sonuçtan ibaretti. Bu vazgeçiş, en iyi ifadesini, Osmanlıların Büyük Savaş sırasında ezeli düşmanları Habsburg monarşisi ile yaptıkları ittifakta bulur. Bu ittifak ile hem Avusturya, hem de Türkiye imparatorlukları en temel gelenekleriyle olan bağlarını koparmışlar ve böylece ömürlerini tamamlamış olduklarını ortaya koymuşlardır. Her iki imparatorluğunda Büyük Savaş sınavından geçemeyip kesin olarak ortadan kalkması, hiç de şaşırtıcı değildir.

Konuya giriş oluşturan bu yorumlarda, az sonra Osmanlı impratorluğu'nun doğuşunu açıklamaya çalışırken kullanacağım bakış açısını şimdiden vurgulamış oldum. Biz, 16. yüzyılda Selim ile Süleyman'ın fetihleri sonucunda ortaya çıkan büyük İslam imparatorluğunu değil, daha eski olanı; İslam dünyasında üstünlük kurulmasından ziyade Hıristiyan komşularıyla mücadeleyi vurgulayan esas geleneği, aynı zamanda o daha büyük İslam imparatorluğunun da sonuna dek genel eğilimini oluşturmuş olan Rum Sultanlığını ele alacağız. Dolayısıyla esas olarak şu sorularla ilgileneceğiz: Osmanlı devletinin siyasal geleneği, itici gücü nasıl oluştu bu tür idealler üzerine kurulu bu devlet, geri kalan İslam dünyasının daha geniş bölümüne yayılması yalnızca zorunlu bir sonuç ve bir zaman sorunu olan bir imparatorluk haline nasıl geldi?

Hemen belirteyim ki, imparatorluk yönündeki gelişmenin belirleyici dönüm noktasının, 1453'de Konstantinopl'u fetheden II. Sultan Mehmet zamanında gerçekleştiğini dü-

şünüyorum; dolayısıyla incelememizi, yakın geçmişte aynı sorunu ele alan kitaplardan çok daha öteye götüreceğiz. Bu kitapların en eskisi olan, Herbert Adam Gibbons'un 1916'da Oxford'da yayınlanan The Foundation of the Ottoman Empire'ı (Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluşu) Osmanlı tarihinin ilk dönemleriyle ilgili çok sayıda soruna işaret ettiği için çok değerlidir. Ama anlatısını, henüz bir imparatorluğun gerçekleşmesinin sözkonusu olamayacağı 1403 yılında sona erdirir. Oysa tam tersine, Ankara'da Timur'a feci bir şekilde yenilen Osmanlıların bu yılda, kendi siyasal varlıklarını bile tehlikeye sokan ve devletlerinin gelişmesini neredeyse yarım yüzyıl durduran son derece kritik bir duruma düşmüş olduklarını, ileride göreceğiz. Ayrıca, Doğubilimci (Orientalist) olmayan birisi tarafından yazılan bu kitap, Doğubilimcilerin araştırmaları sonucunda ortaya çıkan son derece ayrıntılı incelemeleri ve sonuçları gözardı etmektedir. Daha yakın geçmişte, bu konu hakkındaki bütün ayrıntılı sonuçlar, biri İsviçreli Rudolf Teschudi, diğeri de William L. Langer ve Robert P. Blake adlı Amerikalılar tarafından yazılan iki açık seçik araştırmada ortaya konmuştur.[2] Doğal olarak daha ilgi çekici olanı, bu konuda kendisi de önemli miktarda araştırma yapmış olan ünlü Türk bilimadamı Mehmet Fuat Köprülü'nün incelemesidir. Les Origines de l'Empire Ottoman[3] [Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluşu] adlı ilginç ve önemli kitabı, 1935 yılında Sorbonne'da Cercle d'Etudes Turques'e [Türk Araştırmaları Merkezi] verdiği konferanslardan doğmuştur. Ne yazık ki bu kitap da, en erken dönemle sınırlıdır ve 14. yüzyılın başından öteye geçmez. Dolayısıyla, imparatorluğa doğru ge-

2. R. TSRCHUDI, Vom alten Osmanischen Reich (Tübingen, 1930); W. L. LANGER and R. P. BLAKE, The Rise of the Ottoman Turks and its Historical Background; American Historicial Review, xxxvii, 1931 içinde, ss. 468 505.

3. Paris, 1935 (Etudes Orientales, publiées par l'Institut Français d'Archeologie de Stamboul, iii).

lişmenin açıklanması açısından özellikle önemli olan bütün sorunlar, bu çalışmada tümüyle eksiktir. Köprülü'nün konferanslarından bir yıl sonra, Paris'deki aynı Cercle d'Etudes'e ben de konuya ilişkin kendi görüşümü ortaya koyan bir konferans verdim[4]. Bu birkaç değinmeden de anlaşılacağı gibi, bu konu çeşitli ülkelerden çok sayıda bilim adamının ilgi odağı durumundadır. Daha önce belirttiğim gibi ben, imparatorluğun doğuşu sorunu üzerinde yoğunlaşacağım; birçok araştırma bu başlığı taşısa da, bugüne dek ihmal edilmiş bir bakış açısıdır bu. Bütün araştırmalar Osmanlıların kökenini ve siyasal varlıklarının ilk başlangıçlarını incelemekle yetinmekte ve bu başlangıçların, örneğin bir II. Mehmet'in kurduğu sonraki evrensel monarşiden henüz ne kadar uzak olduğunu ortaya koymakta, devletleri bir imparatorluk haline gelmeden önce Osmanlıların gerçekleştirmek zorunda kaldıkları önemli gelişmeyi ele almamaktadırlar. Ama biz de dikkatimizi, kökenlere çevirmek zorunda kalacağız. Araştırmamızı bu ilk başlangıçlara yönelten şey safça bir merak değil, Osmanlı Devleti tarihinin, bütün kendine özgü yanlarıyla, ancak kökeni incelediği zaman anlaşılabileceği inancıydı. Her devletin, varlığını, onu yaratan nedenlere borçlu olduğu yolundaki iyi bilinen önerme, Osmanlı Devleti için de kesinlikle geçerlidir ve onun kökenleri hakkında daha açık bir kavrayışa ulaştığımız şu gün, Osmanlı tarihinin sonraki, hatta en yakın dönemlerini daha iyi anlayabildiğimizi söyleyebilirim.

Çok yakın zamanlara dek, Osmanlıların kökeni hakkında Türk resmi tarih yazıcılığının söylediklerini yinelemekle yetinilirdi. Avrupa'da çok erken bir zamandan itibaren, Hıristiyanlık aleminin müthiş düşmanı ama aynı zamanda da Avrupa devletlerinin kendi aralarındaki çatışmalarda

4. Konferanslarım, ek referanslar ve bibliyografya ile birlikte, Byzantion, sayı xi'de yayınlanmıştır. (Deux chapitres de l'histoire des Turcs de Roum).

çok aranan bir müttefik olan renkli Osmanlı Devletine ilişkin pek geniş bir edebiyat mevcuttur. Ve bu resmi Türk geleneği, daha 16. yüzyılda kabul edilmiş durumdadır. Josef von Hammer-Purgstall, standart Osmanlı tarihi sayılan anıtsal çalışması, tümüyle özgün kaynaklara dayanan Geschichte des Osmanischen Reiches [Osmanlı Devletinin Tarihi] adlı eserine hiç sorgulanmaksızın alınca, bu görüşe sonraki bütün anlatılarda değişmez bir yer kazandırmış oldu.

Bu geleneğe göre Osmanlı Türkleri, 13. yüzyılın başında Moğol istilasının baskısıyla, devletlerinin kurucusu olan ve ona ismini veren Osman'ın büyükbabasının önderliğinde Anadolu'ya göçetmek zorunda kalan göçebe bir aşiretti. En sonunda, Eskişehir yakınlarında Bizans-Selçuklu sınırında yerleşmişlerdi. Cihangirâne bir devlet çıkardık bir aşiretten: Osmanlı şairi Namık Kemal, 19. yüzyılda, Osmanlı atalarının bir mucize olarak değerlendirdiği siyasal başarısını bu sözlerle övüyordu. Eğer olaylar geleneğe göre cereyan etmiş olsaydı, gerçekten de bir mucizeden sözetmek durumunda olurduk. Tarihte, göçebe aşiretlerin çok sayıda geniş egemenlikler kurdukları bilinen bir gerçektir, ama bunların hiçbiri Osmanlılarınki kadar uzun ömürlü olmamıştır. Ayrıca, kuruluşları da çok farklı koşullarda gerçekleşmiş, önce göçebelerin kendi aralarında şiddetli mücadeleler olmuştur; bu mücadeleler içinde aşiretlerden biri üstünlüğü ele geçirir ve diğerlerini zor yoluyla tek bir birimde birleştirir. Bu birleşik göçebe güç daha sonra bütün o müthiş ve karşı konulmaz kuvvetiyle bir kasırga gibi çevredeki uygar ülkelere saldırır ve onları az ya da çok geçiçi bir imparatorlukta eritir. 13. yüzyıl Küçük Asyası'nın koşulları hakkında bugünkü bilgimiz, göçebe Türk aşiretleri arasında böyle şiddetli çarpışmaların hiç söz konusu olmadığını söyleyebilmemize imkan vermektedir; ve Osmanlıların fetihleri bizlere çok hızlıymış gibi görünse de, göçebe istilaları ile, örneğin Moğollarınki ile karşılaştırıldığında alabil-

diğine yavaştır. İkinci ve üçüncü bölümlerin, bu noktalarda kesin yargılara varmayı sağlayacağını umuyorum.

19. yüzyılda gelişen eleştirel tarih araştırmacılığı bize, iyi bilinen bir örneği verecek olursak, Livy'nin Roma İmparatorluğu'nun kuruluşuna ilişkin açıklamasını bir efsane olarak almayı öğretmiştir. Dolayısıyla, Omanlı geleneğine de aynı şekilde kuşkuyla yaklaşıp dilbilimsel (Filolojik) eleştiri yöntemlerini uygulayarak bu geleneği daha titiz bir incelemeye tabi tutmak için, her türlü gerekçeye sahibiz demektir. Bu, önce bu geleneği geriye doğru eldeki en eski kaynaklara dek izlemek, sonra da kendi içinde çelişkili ögeler ve içinde doğduğu çevrede de bilindiği varsayılabilecek diğer efsanevi ya da tarihsel anlatılardan parçalar taşıyıp taşımadığını gözden geçirmek demektir.

16. yüzyıl saray vakanüvisliğinden bu yana, Osmanlılarca kaleme alınmış bütün tarih eserlerine damgasını vuran resmi Osmanlı geleneği Osman'ı 52 göbekten (hatta daha bile uzaktan) Nuh Peygamberin soyuna bağlar. Osman'ın soyacağının Gök Alp'i ve babası Oğuz Kaan'ı da içermesi önemlidir, çünkü böylelikle Oğuzların aşiret efsanesiyle bağlantı kurulmuş olmaktadır. Oğuzlar, Türk kavminin en önemli kollarından biri ve hatta, tarihte oynadıkları rolü gözönünde *tutarsak* diyebiliriz ki, en önde gelenidir. 10. yüzyılda Oğuzlar, Orta Asya'dan güneye ve batıya doğru göçe başlamışlar; büyük kitleler halinde İran'a, Ermenistan'a, Anadolu'ya, Kafkasya ve Güney Rusya'ya girmişler; bir kısmı oradan Tuna'yı aşıp Balkanlara, diğerleri de Mezopotamya ve Suriye'ye ulaşmışlardır. 11. yüzyılda, Selçukluların İslam dünyasının büyük bölümü üzerinde egemenlik kurmalarına yardımcı olan Türk kitleleri de Oğuz idiler. Gene, Selçukluların önderliğinde Oğuz göçünün gerçekleştiği bu 11. yüzyıla ait bir eser, Oğuzların 24 aşirete ayrıldığını anlatmaktadır. Bu, 1077 yılında Bağdat'ta Kaş-

garlı Mahmut adlı bir Türk tarafından Arapça olarak yazılan ve Türklerin yalnızca dillerini değil, coğrafyalarını, tarihlerini ve folklorlarını da ele alan ünlü Divan-ü Lügat-it Türk'tür[5]. Bu eski tanıklığa karşın, Oğuzların 24 aşirete ayrılmasını tarihsel bir gerçek olarak kabul etmemiz çok zordur ve Oğuzların "ceddi âlâ"sı Oğuz Han'a 6 oğul, oğullardan her birinden de dörder tane olmak üzere 24 torun yakıştıran bu sav, daha çok sistemleştirici bir efsane niteliğindedir. Kaşgarlı Mahmut[6], kendi zamanında bu 24 aşiretten ikisinin tarihten silindiğini söylemekle birlikte, bu 24 sayısının herhangi bir dönemde gerçekten varolmuş olması olasılığı iyice zayıftır. Başlangıçta şu ya da bu sayıda olan aşiretlerin isimleri, sonradan, Oğuz Han'ın 6 efsanevi oğlunun soylarına dörder dörder bağlanabilmelerini sağlamak için, üzerlerinde oynanarak 24'e denkleştirilmiş olsalar gerektir[7]. Sözü edilen 6 efsanevi oğul Gün Han, Ay Han, Yıldız Han, Gök Han, Dağ Han ve Deniz Han'dır. İlginç olan nokta, Oğuz ile oğlu Gök Han'ın Osman'ın ataları arasında sayılmasına karşın, Oğuz soykütüğündeki en önemli isim olan ve gerçekten varolan bir Oğuz aşiretini simgelemesi gereken torun adının, geleneksel isimlerden herhangi birisiyle çakışmamasıdır. Osmanlı soyağacı ile ilgili bir araştırmamda[8], 52 isim arasında 31 tanesinin Osman'ın soykötüğüne sonradan, büyük bir olasılıkla Osman ile Nuh arasında 21 isimlik bir soyağacının kronolojik tutarsızlığını ortadan kaldırmak amacıyla, eklenmiş olduğunu göstermiştim. Bu

5. Kitabın yazılış tarihi için, bkz: A. Zeki VELİDİ, Atsız Mecmuası, ii, İstanbul, 1932, s. 77 ya da KÖPRÜLÜZADE M. FUAT, Türk Dili ve Edebiyatı, İstanbul, 1934, s. 35. Burada, birinci yazarın tezi iyi bir şekilde tanıtılmıştır.

6. İstanbul basımı, 1333-1335, iii 307, 5 s.

7..Bu soykütüğü düzenlemesine ilk kez 1300 dolaylarında REŞİDEDDİN'in Cami üt-Tevarih'inde rastlanmaktadır; bkz: M. Th. HOUTSMA, Die Ghuzentâmme, Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes, ii, 1888 içinde, ss. 219-253.

8. Der Stammbaum der Osmanen; Der İslam, xiv, 1925 içinde, ss. 94-100.

21 isimlik özgün soyağacının varlığına, 15. yüzyıl vekayinameleri de tanıklık etmektedir. Sultan II. Mehmet zamanının tarihçelerinden Şükrullah, Osman'ın babası Ertuğrul'un, Oğuz Han yoluyla Nuh Peygamberin 21. göbekten torunu olduğunu yazmaktadır. Ertuğrul'un atalarının isimleri verilmemekle birlikte, metne sonradan eklenmiş 31 isimlik bölüm, gözardı edebilecek ve böylece ilk baştaki soyağacı yeniden oluşturulabilecek derecede belirgindir. Bu ilk "silsile-name"de (soykütüğü) ise, Gök Han'dan sonra ve Oğuz'un torunu olarak "Çamundur" diye bir adla karşılaşmaktayız: bu adın, Gök Han'ın Oğuz Efsanesindeki 4 oğlundan biri olan "Çavuldur" olduğunu bu üstelik de gerçek bir kabile adı olan "Çavdar"a denk düştüğünü rahatlıkla çıkarabiliriz.

"Silsile-name"ye sonradan yapılan ekleme, en geç, 21 isimlik eski soyağacının daha önce gördüğümüz gibi hâlâ belleklerde olduğu, Konstantinopl fatihi II. Mehmet zamanında yapılmış olmalıdır. Bütün soy bağlantısını bölen böylesi bir eklemenin yapılabilmesi ve kendini kabul ettirmesi, herhangi bir kabile duygusunun eğer var idiyse, daha o zamandan ortadan kaybolmuş olduğunun kanıtıdır. Bu yargı, diğer bazı olgularca da desteklenmektedir. Örneğin, II. Mehmet zamanında Osman hanedanına birbirinden çok farklı kökenler, sözgelimi bir Arap kökeni yakıştırıldığını görüyoruz. Bu dönemin tarihçileri, Osmanlıların ataları arasında, 12. yüzyılda Konya'ya göçederek orada Müslüman olan ve Selçuklu Sultanının kızlarından biriyle evlenen, Kommen hanedanından Bizanslı bir prensi bile saymaktadırlar. Yazarların muhayyilesinin uydurmakta serbest olduğunu ve yaşayan güçlü bir gelenekle bağlı olmadıklarını görüyoruz.

Bütün bu soykütükleri arasında en başarılı olanı ise, gene bir Oğuz "silsile-name"sidir; buna göre Osman'ın soyu,

Oğuz'un oğullarından en büyüğü olan Gün Han'ın 4 oğlundan en büyüğü Kayı'ya dayanmaktadır. Bu "silsile-name", Gün Han'a değil de kardeşi Gök Han'a dayanan diğer "silsile-name" ile çelişmektedir: bu çelişki, örneğin 16. yüzyılın titiz ve bilgili Osmanlı tarihçesi Sadettin'i epey uğraştırmış ve sonunda çareyi, her iki Oğuz geleneğine birlikte yer vermekte bulmuştur[9]. 1481'de özel bir küçük soy araştırması yapan bir başka Osmanlı yazarı Bayati[10] ise bu güçlüğü, diğer isimleri değiştirmeksizin Gök Han'ı Gün Han'a çevirip Kayı'yı Gün Han'ın oğlu yaparak çözmüştür. Çağdaş yazarlar Gök Han geleneğini gözardı etmişler ve soyun Kayı'dan geldiğine inanmışlardır. Hatta Fuat Köprülü bile bu geleneği reddedememiştir; hâlâ, Osmanlıların Kayı Oğuzları olduğunu ve devletlerinin de başlangıçta kabile bağları üzerine kurulu olduğunu savunmaktadır[11]. Ama, gerçek ortadadır. Kayı'nın Oğuz'un en büyük oğlunun en büyük oğlu olması ve dolayısıyla Oğuz'un meşru varisi olan Kayı aşiretinin bütün Oğuz aşiretleri arasında en önde geleni sayılması, daha başından şüphemizi çekmelidir. Kayı'ya atfedilen efsanevi paye daha sonra, Osmanlıların bir imparatorluk haline geldiği dönemde verilmiş olmasaydı, durum tümüyle farklı olurdu. O zaman, Osmanlılıların gerçekten Oğuzların Kayı boyundan oldukları görüşünü kabul edebilirdik: Kayı boyuna verilen olağanüstü paye de, Osmanlıların yüksek siyasal kaderleriyle geleneği bağdaştırmak için sonradan uydurulmuş bir şey olarak açıklanabilirdi. Ama Kayı aşireti bu en öndeki yerini daha 11. yüzyılda, Osmanlıların sözkonusu bile olmasından çok önce almış durumdadır. Kayıların Kaşgarlı Mahmut'un verdiği Oğuz aşiretleri liste-

9. SA'DEDDİN, Tâcü't-Tevarih, İstanbul, 1279-1280, i. 13. sayfanın sonu ve 15. sayfa.

10. HASAN B. MAHMUD BAYATİ, Câm-ı Cem-Ayin, Ali Emiri-yayını, İstanbul, 1331.

11. M. FUAT KÖPRÜLÜ, Les Origines de l'Empire Ottoman, ss. 82-86.

sinde[12] ikinci sırayı tuttukları doğrudur ama bu, birinci sıra kadar değerli bir yerdir: çünkü ilk sıradaki aşiret, o dönemde egemen olan Selçuklu hanedanınınkidir ve onların sarayında yazılan bir eserde, bu aşiretin birinci sırayı alması zorunludur. Gelgelelim, başta yer alan bu Kayı aşireti, Oğuzların tarihinden bildiğimiz kadarıyla, pek sivrilmiş bir aşiret değildir: tersine, daha ünlü Oğuz sülaleleri, başka aşiretlere mensuptur. Menkıbe, iktidarın en sonunda meşru sahibine, Oğuz'un en büyük torunu Kayı'nın aşiretine geçeceği kehanetini yaparak durumu kurtarmıştır[13]. Dolayısıyla, Osmanlı yöneticilerini bu aşiretin soyundan geliyor göstermek pek çekici bir şeydi. Bu kökenin Osmanlılar arasına ilk ne zaman girmiş olduğunu bilmek ilginç olurdu, çünkü bu, onların imparatorluk ülkülerinin gelişmesinin kesin bir göstergesidir. Osmanlıların soyağacına II. Mehmet zamanında dahil edilen bu kökenin, daha Mehmet'in babası II. Murad zamanında varolduğunu kanıtlayabiliriz. II. Murad'ın son zamanlarında yazılmış olan bir tarih, Yazıcıoğlu Ali'nin ibni Bibi'nin Selçuknâme'sinden yaptığı Türkçe uyarlama[14], tümüyle bu Kayı geleneğine bağlıdır. Ama aynı II. Sultan Murad zamanında Osman'ın soyu Gök Han'a dayandıran ve dolayısıyla Gün Han'ın oğlu Kayı'nın soyuna dayanma savıyla çelişen başka bir "silsile-name"nin yalnızca Osmanlıların kendileri tarafından değil, iyi ilişkiler sürdürdükleri doğulu bir Türk hükümdarı olan Karakoyunlu Cihanşah'ın[15] sarayında da ortaya atıldığını ve kabul gördü-

12. Divan-ı Lügat-it Türk, i. 56 s.

13. Dede Korkud Kitabı'nın ilk satırlarına bakınız; KİLİSLİ MUALLİM RIFAT yayını, İstabul, 1332

14. Bu Türkçe Selçuknâme ya da Oğuznâme'nin bölümü, M. Th. HOUTSMA tarafından yayınlanmıştır: Recueil de textes relatifs à l'histoire des Seldjoucides, cilt iii, Leiden, 1891-1902; ayrıca bkz: P. WİTTEK, Der İslam, xx 1931, 202 s.

15. KÖPRÜLÜZADE M. FUAD'ın *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*'ında, (İstanbul, 1918) s. 278, not 2'de ŞÜKRULLAH'tan aktardığı parçaya bakınız.

ğünü görüyoruz. Birbiriyle çelişen bu iki Oğuz geleneğini, II. Murad'ın zamanından, yani 15. yüzyılın birinci yarısından daha geriye izleyememiz, pek de rastlantı değildir. O dönemin edebi gelişmesinin ışığında, Kayı geleneğinin, ilk "romantik" hareketin doğduğu ve ulusal Türk geçmişi konusunda bir ilgi uyanmasına yol açtığı II. Murad zamanında geliştirilmiş olduğunu varsayabiliriz. Daha II Murad döneminde bu Kayı geleneği, Osmanlı sarayı tarafından açıkça benimsenmiş durumdaydı. Bu sultanın kestirdiği bir sikke[16] üzerinde, Kayıların aşiret simgesi, yani "tamga"sı bulunmaktadır: bu simge sonradan İstanbul tophanesinin arması olmuştur[17].

Öte yandan Gök versiyonunun, bir soykütüğüne dönüşmüş biçimiyle aynı "romantik" hareketin ve dönemin bir ürünü olmakla birlikte, daha eski geleneklerle bağlantılı olduğu kesindir. 1400'lerde yazılmış bir İskender destanında, Ahmedi'nin İskendernâme'sinde, Osmanlıların kısa bir tarihçesinin yer aldığı bir bölüm vardır[18]. Bu bölüm, 14. yüzyılın sonuna ait olan ve korunmuş olmamakla birlikte, içinde erimiş olduğu daha sonraki vekayinamelerde hâlâ ayırdedilebilmesi Ahmedi'nin dizeleri sayesinde mümkün bulunan bir vekayinamenin manzum hale getirilmesinden ibarettir. Bu en eski kaynakta, Osman'ın babası Ertuğrul'u belirli bir Gök Alp ve başka birçok Oğuz ile birleştirmiş olan silah arkadaşlığı anlatılmaktadır[19]. Daha sonraki soykütü-

16. HALİL EDHEM. Meskûkât-ı Osmaniye, i, İstanbul, 1334, No. 159, 193 ve 225.

17. Örneğin, Victoria and Albert Museum'da 100 Masterpieces Mohammedan and Oriental (London, 1931) içindeki 13. levhada görülen miğferin, sağ göz için bırakılan yarım daire şeklinde deliğinin hemen üzerinde (ı Y ı) şekline benzer bir işaret, yani Kayı "tamga"sı bulunmaktadır.

18. Bkz: P. WITTEK, Der Islam, xx, 1931 içinde, 205 s; ve Byzantion, xi, 1936 içinde, s. 304, not 1.

19. Die altosmanischen anonymen Chroniken, ed. F. GIESE, i, Breslav, 1922, 3.1,12; ve ii (Almanca çevirisi), Leipzig, 1925,7.1.6.

ğü spekülasyonlarının soyu Oğuz'a dayandırmasının kaynağı, işte bu metindir. Ayrıca, Gök Oğuz koluna mensup Çavuldur aşiretinin, erken Osmanlı tarihinde gerçekten bir rol oynamış olduğunu gösteren bir belirti de vardır. Bu aşiret başlangıçta, önemli bir komşu emirlik olan Germiyan beyliğinin hizmetindeki tehlikeli bir düşmandı ve Osmanlıları epey uğraştırmıştı; ama sonunda Osmanlılara yenildiler ve daha sonra Osmanlı topraklarında yerleşen Germiyanlılar arasında muhtemelen bu aşiretin bazı mensupları da bulunmaktaydı[20]. Bunlar, eski vekayinamelerdeki "Çavdar Tatarları"dır. Bugün Çodarhisar denen yerde, Romalıların büyük Ezani tapınağının kalıntıları arasında, Kütahya'nın güneyinde kale benzeri bir üsse sahiptiler. Dolayısıyla, Osmanlılar arasındaki en eski Oğuz geleneğinin, Gök Han'ın oğlu Çavuldur'un adıyla bağlantılı olması hiç de şaşırtıcı değildir. Ancak, Osmanlıların kendilerinin -bu önemli olguyu vurguluyorum-, tarihlerine sonradan eklenmiş olan bu gelenekle, köken itibarı ile hiçbir bağları yoktur.

Şimdi, resmi geleneğe dönelim. Bu gelenek, Mahan padişahı olup sonradan Moğolar ülkeyi talan edince buradan göçeden, Ertuğrul'un babası ve Osman'ın da büyükbabası Süleyman'ın tarihçesini vermektedir. Süleyman, Romalıların ya da Bizanslıların ülkesi olan Diyar-ı Rum'a yani Küçük Asya'ya doğru hareket etmiş, ama sonradan Suriye'ye yönelerek, Halep yakınlarında Caber kalesine çok yakın bir yerde Fırat'ı geçmeye çalışırken nehirde boğulmuştur. Geleneğin bu bölümünü de II. Mehmet zamanı kadar geriye izleyebilir ve bir kez daha, Osman'ın büyükbabasıyla ilgili bir diğer farklı geleneğin varlığını saptayabiliriz. Bu gelenekte büyükbabanın ismi başkadır ve ne Süleyman'dan, ne

20. NEŞRİ; Th. NÖLDEKE'nin Zeitschrift der deutschen morgenlandischen Gesellschaft. xiv. 1859 içinde. Neşri'yi ele aldığı yerler: ss. 193 ve 209.

de yaptığı işlerden sözedilmektedir[21]. Ayrıca, en eski kaynakta, yani Ahmedi'nin eserindeki tarihçe bölümünde, Osman'ın babası Ertuğrul'dan daha geriye giden herhangi bir bilgi yoktur. Bütün bunlar, burada da, gerçek tarihsel olgularla değil, sonradan uydurulmuş edebi öykülerle karşı karşıya bulunduğumuzu kanıtlamaktadır. Bu öykülerin unsurlarının, o dönemde Küçük Asya'da yaygın olan menkıbe ve destanlardan ödünç alınmış olduğu açıktır. Horasan ile Türkistan arasındaki Merv ülkesinde bulunan Mahan, Abbasilerin önünü açmış olan ve Türklerin de kendilerinden kabul ederek ulusal kahraman mertebesine çıkardıkları, eski ve ünlü bir halk destanında yücelttikleri[22] Ebu Müslim'in doğum yeridir. Moğollardan kaçış, Anadolu'nun en büyük ermişi, Mevlevi derviş tarikatının kurucusu Celaleddin-i Rumi'nin[23] yaşamında da görülen bir öğedir. Üstelik, bu tür açık bağlantılara, bu öykünün yer aldığı en eski Osmanlı vekayinameleri de işaret etmektedir[24]. Süleyman'a ve onun Rum diyarına yaptığı sefere gelince, bunun o sıralarda Türk Anadolu'da çok yaygın olmuş olması gereken bir destandan uyarlanmış olduğu açıktır. Çünkü Küçük Asya'nın Türkler tarafından 11. yüzyılda fethi, 1097'de Haçlıların eline geçene dek İznik kentinde uzun yıllar egemen olan Süleyman'ın, yani Selçuklu prensi, Süleyman İbni Kutulmuş'un ismi ile yakından ilişkilidir. Süleyman bundan sonra Suriye'ye yönelmiş ve Halep dolaylarında bir zafer kazandıktan hemen sonra ölmüştür; ancak bu ölümün boğulma yoluyla olmadığı kesindir. Ne var ki oğlu Kılıç Arslan

21. 15. yüzyılın ikinci yarısında yaşamış tarihçilerden RUHİ ve KARAMANLI MEHMED PAŞA'nın verdiği şecerelere bkz: Mitteilungen zur Osmanischen Geschicte, ii, s. 135, ve Türk Tarih Encümeni Mecmuası xiv, s. 87.

22. Bkz: W. BARTHOLD, Encyclopedia of Islam içinde "Abu Müslim" maddesi.

23. Yâqût, ed. F. WÜSTENFELD, ivs, 379, satır: 22; s. 380, satır: 4.

24. Die altosm, anon, Chroniken, i, 4 (ii, 10).

hayatını aşağı yukarı aynı ülkede, Habur nehrinin dalgaları arasında yitirmiştir. Bu nehrin adı, sözlü ya da yazılı gelenek tarafından kolayca, büyük Fırat'ın üzerinde bulunan bir kale olan ve zaten Türk destanlarında daha önceden ün salmış bulunan Caber'e çevrilmiş olabilir[25]. Halk hikâyelerinin, oğulun ölümüyle ilgili öyküyü, ilk Türk istilası döneminin önde gelen kişisi olarak Küçük Asya Türkleri arasındaki halk destanlarının kahramanı olması gereken babaya yakıştırmış bulunması, çok olasıdır. Böyle bir öykü, Süleyman'ı Osman'ın büyükbabası yaparak, Osmanlıların tarihine sonradan eklenmiştir.

Bu nedenle, geleneğin dilbilim açısından eleştirisinden, Osmanlıların soyunun bir Oğuz aşiretine dayandırılmasının ve bu aşiret ile önderinin kaderi hakkındaki öykünün, daha sonraki spekülatif tarih yazıcılığının uydurması olduğu ve 14. yüzyıldan kalan en eski kaynakta hiçbiri yer almayan bütün bu menkıbelerin 15. yüzyıla ait sayılması gerektiği sonucu çıkmaktadır. Bu dönemde tarihçilerin, birbiriyle çelişen öyküler uydurabilmekte özgür olmaları, gerçek bir kabile geleneğinin varolmadığının yeterli kanıtıdır. Dolayısıyla, Osmanlı Devletinin bir'likli doğal kabile bağları üzerinde değil, başka bir temelde kurulmuş olmalıdır.

Daha sonraki spekülasyon bolluğuna karşın, Osmanlıların tarih geleneğinde, onların ilk siyasal yaşamının bu temelini açıkça ayırdetmemize yeterli belirtiler bulmaktayız. Gerçek geleneğin bu izlerinin sürülebilmesi için, önce, dilbilimsel eleştirinin yolu açması gerekiyordu. En eski Osmanlı tarihsel kaynağının, Ahmedi'nin manzum vekayinamesinin büyük önemini kavradığımıza göre, Osmanlıların kendileri ve devletleri hakkında tam olarak ne düşündüklerini gene Ahmedi'den izleyebiliriz: Osmanlılar bir Gaziler,

25. Bkz: İBN KHALLIKAN, çev. MAC GUCKIN DE SLANE (Paris London, 1843-71), 1. 329.

İslam dininin savunucuları topluluğuydular; kendilerini çevredeki kâfirlerle mücadeleye adamış bir İslam uç-savaşçıları topluluğu!

Ahmedi'nin İskendernâme'de Osmanlı sultanlarına, I. Bayezid'in oğlu ve kendi koruyucusu olan Süleyman Çelebi'nin atalarının tarihine ayırdığı bölüm, şairin bir Gazavatnâme, yani Gazilerin kutsal savaşını anlatan bir kitap yazma niyetini açıklayan bir girişle[26] başlar. Ahmedi, "Neden Gaziler en sonda ortaya çıktılar?" sorusunu sorar ve buna şu cevabı verir: "Çünkü en iyiler her zaman en son gelir. Tıpkı son peygamber Muhammed'in diğerlerinden sonra gelmesi gibi; tıpkı Kuran'ın Tevrat, Mezmurlar kitabı ve İncil'den sonra gelmesi gibi, Gaziler de yeryüzünde en son ortaya çıktılar" O Gaziler ki hükümranlıkları, Osmanlıların hükümranlığıdır. Şair daha sonra, "Gazi kimdir?" sorusunu sormakta ve cevabını da şöyle vermektedir: "Gazi, Allah dininin aracı, yeryüzünü çok tanrılılık pisliğinden arındıracak tanrı hizmetkârıdır (İslamiyetin, Hıristiyan Üçlemesini -teslis-çok tanrılılık olarak gördüğünü hatırlayalım); Gazi, Allah'ın kılıcı, müminlerin koruyucu ve sığınağıdır. Eğer Allah uğrunda şehit düşerse, öldüğüne inanmayın; o Allah'ın saadetine ve rahmetine kavuşmuştur, ölümsüzlüğe ulaşmıştır."

Yazar, Osmanlı tarihinin tümünü, işte bu giriş dizelerinde geliştirdiği, bakışın ışığı altında ele almaktadır. Burada, "peki öyleyse, bu da yalnızca yazarın uydurduğu bir edebi öykü olamaz mı?" sorusu akla gelebilir. Bir Osmanlı hükümdarından günümüze kalan en eski kitabeye bir göz atmak, bu konudaki bütün kuşkuları dağıtacaktır. 1337 yılında, Bursa'nın fethinden 11 yıl sonra bu şehirde bir cami yaptırılmasıyla ilgili olan bu kitabede[27] Osmanlı hükümdarı

26. Die altosm. anon. Chroniken, i, 1 s. (ii 5 s).
27. AHMED TEVHİD. Târih-i Osmani Encümeni Mecmuası'nda (v. 1914, s. 318 vd.) bu kitabeyi ilk kez okumaya teşebbüs etmiştir.

kendisine şu ünvanları vermektedir: "Sultan, Gaziler Sultanının oğlu, Gazi, Gazinin oğlu, ufuklar serdarı, cihan kahramanı[28]." Bu ünvanlar demetinin, genellikle Selçuklu döneminin klasik ve çok farklı formülasyonlarının kullanıldığı Osmanlı protokolü içinde, bir benzeri daha kesinlikle yoktur. Dolayısıyla, bu garip formülasyonun, tarihsel bir gerçeğin, Ahmedi'nin eserindeki bölüme damgasını vuran aynı gerçeğin ifadesi olduğundan emin olabiliriz.

28. *Sultan ibn sultan el-Ghuzât, ghâzi ibn el-ghâzi, şucâ ed-devle ve'ddin, merzbân el âfâk, pehlevân-i cihân, Orhan ibn Osman.*

II

OSMANLILARA DEK TÜRK KÜÇÜK ASYASI

Peygamberin ölümünün hemen ardından Suriye'nin tümünü Bizanslılardan zapteden Arapların saldırıları, Müslüman ordularının yinelenen çabalarına karşın Bizans'ın elinde tutmayı başardığı Küçük Asya'nın sınırlarında durdurulmuştu. Hatta, 9. yüzyıldan itibaren Bizanslılar saldırı durumuna geçmeyi ve sınırı güneye ve doğuya doğru önemli ölçüde genişletmeyi bile başarmışlardı. Ancak bu, kısa süreli bir dönem oldu ve 11. yüzyılda durum, kesin olarak tersine döndü. Anadolu'nun kaderi, 1071'de, Ermenistan'ın dağlık bölgelerindeki Malazgirt savaşıyla belirlendi: bu savaşta Selçuklu sultanı Alp Arslan, Bizans ordusunu ağır bir yenilgiye uğrattı ve imparatoru da esir aldı. Bu olaydan birkaç yıl sonra Türk kuvvetleri, batı kıyılarına dek Küçük Asya'nın tümünü istila ettiler ve şeflerinden biri, daha önceki bölümde sözünü ettiğimiz Selçuklu prensi Süleyman, Konstantinopl'dan pek uzakta olmayan İznik'te üslendi. İlk bakışla insan bu fütuhatı, Selçuklu Devletinin bir siyasi ve askeri eylemi sanabilir.

Oysa daha dikkatli bir bakış, durumun böyle olmadığını; fütuhatın, Selçuklu Devletiyle yalnızca zayıf bağları olan unsurların kendiliğinden bir hareketi olduğunu ortaya koyar.

Selçuklu Devleti, Türkistan'dan İslam dünyasına yapılan bir Oğuz göçünün ürünüydü. 11. yüzyılın ortalarına gelindiğinde, bu hareketin önderleri olan Selçuklu sülalesi, Doğu İslam aleminin efendileri haline gelmişti. Yeni hanedan, kısa zamanda, fethedilen toprakların geleneklerine boyun eğdi. Tümüyle İran-İslam modeline göre kurulmuş olan devletleri, bütün çabalarını İslam dünyası üzerinde yoğunlaştıran gerçek bir İslam devleti oldu. İlk ağızda, ortodoks İslamın, yani artık kendi denetimleri altında bulunan Abbasi Halifeliğinin alanını Suriye ve Mısır'da genişletme hedefini güttüler; bu iki ülke, Şii Fatımilerin egemenliği altındaydı. Selçukluların Bizans üzerinde herhangi bir emelleri yoktu. Tersine, Suriye'de savaşırken kanatlarını güvenceye alabilmek için, kesinlikle Bizans ile barış halinde olmak istiyorlardı. Malazgirt zaferiyle sonuçlanan sefere girişmelerinin biricik nedeni de, Bizanslılarla barışı sağlamanın başka yolu olmadığını görmeleriydi. Bu, fatihlerin tutumunda kendisini gösterir: Orduları Bizans topraklarının içinde daha fazla ilerlemedi: esir aldıkları imparatora çok iyi davrandılar ve dostluğunu kazanmış oldukları inancıyla onu ülkesine geri yolladılar[29]. Dolayısıyla, Malazgirt savaşından sonra gerçekleşen Küçük Asya fütuhatı, hiçbir şekilde Selçuklu yönetiminin başardığı bir iş değildi. Bu fütuhatın gerçekleşmesinin altında yatan güçleri açıklayabilmek için, Bizans ile İslam dünyası arasındaki sınırın durumuna kısaca bir göz atmamız gerekir[30]. Bu iki güç arasındaki sürekli

29. Bkz: Cl. CAHEN, La Campagne de Manzikert d'après les sources musulmanes; Byzantion, ix, 1934 içinde, ss. 613-642.

30. Aşağıdakiler için bkz. Byzantion, ix. 290 s. ve Das Fürstentum Mentesche, s. 5 vd.

savaşlar, sınırın her iki yanındaki bölgelerde özel bir askeri örgütlenmenin ortaya çıkmasına yol açmıştı.

Uç adını vereceğimiz bu bölgelerdeki koşullar, hem Bizans hem de İslam tarafında, birbirine çok benziyordu. Uçlarda yaşayan halk, hiç bitmeyen sınır çatışmaları içinde ömür tüketmek zorundaydı. Bu uç-savaşçılar düşmanın akınlarına karşı sürekli tetiktedir ve kendileri de sık sık düşman topraklarının içlerine doğru benzer akınlar yaparlar. Bu bölgelerdeki ekonomik yaşamın temelini, yağma oluşturur. Askeri uç bölgeleri ile barış içindeki ve çalışkan iç bölgeler arasında büyük bir kültürel karşıtlık vardır ve bu karşıtlık, ırk farklılıkları nedeniyle daha da keskinleşmiş durumdadır. Dünyanın en uzak köşelerinden kopup gelmiş savaşçı unsurların sayısının artması, sınırın her iki yanında, garip bir kavimler ve diller karışımına, iç bölgelerdekinden çok farklı bir insan bileşiminin oluşmasına yol açar. Ayrıca, uçlar ile iç bölgeler arasında şiddetli siyasal ve dinsel gerilimler de vardır. Sürekli sınır çatışması, hükümetle ilişkilerinde kendi önemlerinin tam olarak bilincinde, şeflerine çok sadık ve mümkün olan en yüksek bağımsızlık düzeyine ulaşmayı amaçlayan cengaver aşiretler yaratmıştır. Bunlar, her türlü yönetsel müdahaleye karşı çıkma eğilimdedirler ve özellikle vergiye bağlanmaktan nefret ederler; tersine kendileri hükümetten şeref payeleri, para ve askeri yardım talebinde bulunurlar. Dinsel konularda da benzer bir direniş içindedirler. Devlet dininin hışımına uğrayan sapkınlıklar, buralarda güvenli bir sığınak, çoğu zaman da coşkulu bir kabul görürler.

Yukarıda saydığımız bütün bu gerginlik unsurları, kolayca açık çatışmalara yol açar ve bunun üzerine uç-savaşçıları, sınırın ötesindeki düşmanın tarafına geçmeye hazır bir duruma gelirler. Çünkü, kendi iç bölgelerindeki halktan ne ölçüde farklılarsa, düşmanın uç-savaşçılarına da o ölçü-

de yakındırlar. Aynı Doğu Anadolu bölgesinde kök salmış, aynı yerli halkla karışmış ve kültürel özelliklerini aynı yaşam koşullarından edinmiş olarak, birbirleriyle günlük ilişki içindedirler ve üstelik bu ilişki her zaman düşmanca da değildir. Karşı taraftan alınan esirler, kadınlar ve saf değiştirenler de, kültürel değişim ve özümlemeyi kolaylaştırır.

İslam uçlarında Türk unsuru daha 9. yüzyılda hakim duruma gelmişti. Bu çağda Türkler, askeri sınıfın esas temsilcileriydiler. Yalnızca düzenli ordularda değil, ilk başta doğuda Horasan'da ve Maveraünnehir'de ortaya çıkmış yaygın bir halk hareketi olan Gaziler arasında da egemendiler. Bu Gaziler, yani "din mücahitleri" hareketi, kâfirler ve sapkınlarla mücadele etmek amacıyla bütün işsiz güçsüz ve durumundan hoşnutsuz savaşçı unsurları kendi bayrağı altında toplamaktaydı. Bu unsurları biraraya getiren kuşkusuz esas olarak ganimet umuduydu. Gazi hareketi, ilk zamanlarda İslamın en önemli sınırı olan Doğu Anadolu'da da varolmuş olmalıdır. Daha sonra ise buralarda öylesine baskın duruma gelmiştir ki, bu sınırdaki İslam uç-savaşçılarını, tıpkı Bizans uç-savaşçılarına Bizans destanı Digenis Akritas'ın yaygınlaştırdığı isimle Akritai (Akritler) dediğimiz gibi, Gaziler olarak adlandırabiliriz.

Bizans topraklarına saldıran Gazilerin çok güçlü hale gelmesi, özellikle 11. yüzyılın başlarındadır. Selçukluların önderliğindeki büyük Oğuz hareketi sırasında göçetmiş olan Türklerin önemli bir bölümünün, yeni Selçuklu devletiyle fiyef sahibi, askeri bir sınıf olarak bütünleştikleri doğrudur. Gene de, küçümsenmeyecek sayıdaki azçok özerk savaşçı grubu, aynı zamanda da İslam ülkelerinin göbeğinde kendi göçebe yaşantılarını sürdüren çok sayıda bağımsız kabile, bu sistemin dışında kalmış durumdaydı. Bu savaşçı grupları ile göçebe kabileler, hanedana pek gevşek bir biçimde bağlıydılar ve çoğu zaman da onun başına bela olu-

yorlardı. Bütün bu unsurlar, sınırı zorlamak ve akınları günden güne sıklaşarak gözüpekleşen Gazilere katılmak eğilimi gösteriyorlardı. Bunlar, daha Malazgirt savaşından çok önce Orta Anadolu'nun Sebastia (Sivas), Caesarea (Kayseri) ve İconium (Konya) gibi büyük kentleri bile yağmalamışlardı[31].

Öte yandan değindiğimiz bu son olgu, sınır bölgelerindeki Bizans örgütlenmesini bu dönemde artık gerilemeye başladığını göstermektedir. 11. yüzyıl imparatorlarının merkezileştirme siyaseti, vergilendirme önlemleri ve Ermeniler ile Ermeni Kilisesine karşı tutumlar, Ermeni unsurunun önemli bir rol oynadığı uçlardaki hayati çıkarlara ve kavimsel ve dinsel duygulara dokunmuştu. Bizans ordusunun 1071'deki yenilgisinin ve imparatorunun esir düşmesinin ardından ülkede başgösteren kargaşa, sınır bölgelerinde isyanın patlak vermesi için bir işaret oldu. Kilikya'da ve Toroslar bölgesinde bir dizi Ermeni prensliği ortaya çıktı ki, -bunlar daha sonra küçük Ermenistan krallığında birleştiler; Kayseri ve Malatya çevresinde ise benzer Ermeni prensliklerinin kurulmasına ramak kaldı. Bağımsız yerel prenslikler oluşturulması yönündeki bu girişimler, bütün bu bölgelerde bir anarşi durumu yarattı ve Bizans savunma sistemi tümüyle çöktü. Geçmiş yirmi-otuz yılda Bizans'ın zayıflığının giderek artması, Gazilerin de giderek daha cüretkar eylemlere girişmesine yol açmış bu eylemlerin başarısı ise daha fazla insanın bunlara katılmasına neden olmuştu; şimdi ise Bizans'ın tümüyle çöküşü, Selçuklu devletiyle henüz kesin olarak bütünleşmemiş tüm unsurları Küçük Asya'ya çekiyordu. Bu geniş ve heterojen kitlelerin önderliği, uzun süredir buralarda yaşamakta oldukları için "diyar-ı Rum"u yani Bizans Anadolusu'nu çok iyi tanıyan

31. Bkz: W. BARTHOLD, Turkestan down to the Mongol invasion (Gibb Memorial Series, N. S. V), London., 1938, 214 ve 287.

Gazilerin elindeydi. Gaziler, kendilerini burada evlerinde hissediyorlar, fethedilen toprakların ahalisi de onları tümden yabancı saymıyordu. Tersine, Gaziler, çok uzak ülkelerden gelen Türklere ve daha da fazla göçebe kabilelere karşı, doğal koruyucular olarak kabul edilmiş olabilirler. Türk fütuhatında önderliği, bunun için hazır olan Gazilerin yapmış olması, Anadolu'nun kültürel geleneklerinde köklü bir kopmanın gerçekleşmesini önlemiştir. Türk istilasının her şeyi silip süpürmesi gibi bir durum kesinlikle yoktur. Fetihten sonra, eski yer isimlerinin varlıklarını şaşırtıcı ölçüde koruması[32], başlıbaşına, fethedilen toprakların yerel kültürünün sonraki gelişmeler içinde önemli bir unsur olarak yerini koruduğunun kanıtıdır. Gazilerin getirdiği hayat tarzı, onlarla pek çok ortak yanı bulunan yerli halk tarafından kolayca özümlendi. 11. yüzyıl fütuhatından sonra ise, bu karma sınırboyu uygarlığı, bütün Türk Küçük Asya-sı'nın belirleyici özelliği haline geldi. Gerçekte ortadan kalkan, yalnızca, yerini daha sonra bir İslam cilasına bırakan Bizans cilası oldu. Yerel altyapı ise olduğu gibi kaldı. Fatihlere katılan çok sayıda Anadolulu, özellikle Ermeni unsur da vardı. Ve eski bir geleneğe göre, bu fütuhatı gerçekleştiren Gaziler içinde yönetici sülale olan Danişmendlilere bile bir Ermeni kökeni atfediliyordu. Danişmendliler ise kendilerinin, Fırat-İslam uclarının ve Anadolu'nun sonraki Türk Gazilerinin ve hatta diyebilirim ki Balkanlardaki Osmanlı Gazilerinin de ünlü kahramanı olan Seyyid Battal Gazi'ye dayandıklarını öne sürüyorlardı.

32. J. LAURENT, Byzance et les Turcs Seldjoucides dans l'Asie occidentale jusqu'en 1081. Nancy, 1913, 24 vd.

32. Örneğin Ankara (Ancyra), Amasya (Amasia), Ereğli (Heracleia), Kayseri (Caesarea), Konya (Iconium), Niksar (Neocaesarea), Sivas (Sebastia), vb. Bizim, Von der byzantinischen zur Türkischen Toponymie (Byzantion, x, 12-64) makalemiz ile karşılaştırın.

Gördüğümüz gibi Küçük Asya Selçuklu yönetiminin katkısı olmadan fethedilmişti. Ancak elbette, Selçuklu yönetimi fiili durumu gözönüne almak ve kendi payına, yeni fethedilen topraklar üzerinde denetim sağlayabilmek için eyleme geçmek zorundaydı. Böylece yönetici sülaleden bir prens, Kutulmuş oğlu Süleyman'ın, Küçük Asya'ya gönderildi. Kutulmuş'un kendisi, hanedanın başına karşı isyana kalkmış ve bu yüzden kellesinden olmuştu. Süleyman'ın Küçük Asya'ya yollanmasında, yeni fethedilmiş topraklara duyulan ciddi bir ilgiden çok, bu prensden kurtulma kaygısının rol oynadığı sezilmektedir. Süleyman'ın kendisi ise görevini yalnızca bir atlama taşı olarak: Anadolu'da Türkler arasında bir ordu toplayıp sonra onların yardımıyla, daha talihli amcalarının ve amcazadelerinin yaptığı gibi Eski İslam uygarlığının topraklarında kendisine bir prenslik yaratabilmek için doğuya yönelmek açısından bir fırsat olarak görüyordu. Eline geçen ilk fırsatta da bu planı uygulamaya kalktı ama, bu çaba içinde hayatını yitirdi. Oğlu da gözlerini eski İslam dünyasına dikmişti. Bu oğul, Mezopotamya'da, Habur nehrindeki ölümünden birinci bölümünde sözettiğimiz Kılıç Arslan'dı. Süleyman'ın Konya dolaylarında yerleşmiş ardıllarının. Eski İslam dünyasına ilişkin hayallerinden vazgeçip Küçük Asya'yı yurtları ve eylem alanları olarak kabul etmeyi öğrenmeleri, 12. yüzyılın ortalarına rastlar. Tarihte kendilerine verilen Rum Selçukluları adını haketmeleri, ancak o zamandır. Konya Selçuklularının Küçük Asya'ya karşı tutumlarındaki bu değişiklik, o zamana dek Küçük Asya'nın tartışmasız önderi olan Danişmendlilerle kaçınılmaz bir çatışmayı da beraberinde getiriyordu.

Rum Selçukluları ile Danişmendliler arasında Küçük Asya'da üstünlük uğrundaki mücadele, temelden farklı iki siyaset ve kültür geleneğinin mücadelesiydi. Danişmendliler Gazi idiler ve öyle kaldılar; Gazi olduklarını söylemekten gurur duydular ve biricik görevlerinin fütuhatı sürdür-

mek olduğunu düşündükleri için de, toprakları üzerinde hiçbir zaman gerçek bir siyasal örgütlenme kuramadılar. Yıldızları ne denli çabuk parladıysa, o denli de çabuk söndü. Çünkü bu arada Bizans, ilk Komnen imparatorunun yönetiminde ve esas olarak da Haçlıların yardımıyla, Küçük Asya'nın batısını ve kuzeydeki kıyı bölgelerini -yani, henüz sihirboyu uygarlığının etkisi altına girmemiş yerleri- geri almış; buna karşılık uzun süredir uçların karma kültürüyle içli dışlı olmuş orta ve doğu Anadolu bölgeleri kesinlikle Türklerin elinde kalmıştı. Böylece yeni siyasal sınır, eski kültürel sınır ile neredeyse aynıydı. Bizans, burada istilacılara karşı yeni bir savunma barikatı oluşturmuş ve onları durdurmayı başarmıştı. Türk fütuhatı, bir duraklama, noktasına ulaşmıştı. Bu durumun istilacılar açısından önemli sonuçları olacaktı: çünkü fetih için ve fetih sayesinde yaşayan istilacılar, böylece geçim araçlarından yoksun kalmış oluyorlardı. Danişmend hanedanının, sülalenin geniş topraklarını -bu topraklar Malatya'dan Ankara'ya dek Küçük Asya'nın kuzeyine ve batısına uzanıyordu- kendi aralarında paylaşmış olan üyeleri, Bizans ile mücadele çok zorlaşınca birbirlerine düştüler ve karşılıklı kan davalarında helak olup gittiler. Bu olaylarda, çoğu kez, Bizans ile Konya'nın görünmez parmağı da rol oynuyordu.

Danişmendlilerin tersine Rum Selçukluları Bağdat, Suriye ve İran hükümdarlarıyla olan ilişkilerinde dikkatliydiler ve Eski İslam uygarlığına mensup ülkelerin yönetsel ve kültürel geleneklerinin izleyicisiydiler. Bu nedenle, Konya çevresindeki topraklarını, yalnızca siyasal ve askeri açılardan değil, düzen, idare, refah ve kültür yönlerinden de komşu Suriye ve Mezopotamya emirliklerine benzeyen gerçek bir İslam prensliği haline getirmek için çaba harcıyorlardı. Selçukluların devleti ve ülkesi de, doğal olarak, Danişmendlilere ait topraklara damgasını vuran özelliklerin etkisi altındaydı; burada da aynı karma kültürün ilk başta

baskın olduğunu ve devletin küçük beyliklere bölünmesi tehlikesinin varolduğunu görüyoruz. Ancak, Eski İslam uygarlığının hayat tarzını ve geleneklerini Küçük Asya'ya aktarmak çabası çok belirgindir: bu eğilim başarı kazandı ve giderek daha istikrarlı ve refah dolu bir devletin kurulmasına yol açtı. Konya hanedanının ünlü büyük Selçuk sülalesine mensup bulunması, devletlerine öylesine yaygın bir itibar kazandırmıştı ki, bu devletin gelişmesini sağlamaya yetecek sayıda İslam din bilgininin, tüccarının ve zenaatkarının buraya çekilebilmesi mümkün olmuştu.

Selçuklular ile Danişmendliler arasındaki mücadeleyi, Selçukluların kazanacağı belliydi. Bu mücadele, Bizanslıların, küçük Ermenistan krallığının, Anadolu'nun doğu sınırındaki yerel İslam beyliklerinin ve Suriye ile Mezopotamya emirliklerinin sürekli müdahaleleri ile, 1180 yılına dek sürdü. 1180'lerde Danişmendliler ve onlarla birlikte Küçük Asya'daki (Bizans'ın bel bağlamış olduğu) istikrarsızlık unsuru da ortadan kalktı. Dolayısıyla, Danişmendoğullarının sonunun gelmesi ile, Bizans ile Konya devletinin büyük ordularla çatışmaları döneminin de sona ermiş olması, hiç de rastlantı değildir. İmparator 1. Manuel'in, 1176'da Myriokephaloi'de Bizanslıların kesin yenilgisiyle sonuçlanan büyük seferi sınırlarda geniş çaplı askeri eylem yoluyla esaslı bir değişiklik yapma yönündeki son girişimdi. 12. yüzyılın sonlarında ufak tefek seferlere girişildi ama bir bütün olarak denge bozulmadı; bu durum, 13. yüzyılın hemen başında yapılan bir barış anlaşması ve hatta bir ittifak ile onaylanmış oldu. Türk-Bizans ilişkilerindeki bu kesin değişikliğin nedenlerinin açıklanması gerekir.

1180 yılında her iki devletin, varolan sınırlarda daha fazla bir değişiklik yapılmasının mümkün olmadığı gerçeğini kabullendiklerini belirtmiştik. Söz konusu sınır, bir sınır çizgisiden çok bir sınır bölgesi, oldukça geniş bir sahip-

siz kuşaktı[33]. Bizans tarafında sınır bölgesi, eski ve denenmiş gelenek uyarınca, tekrar Akrit ucları olarak örgütlenmişti. Bizanslılar bu sınır bölgesini, Türk istilacıları kıyı bölgelerden içlere doğru iterek yeniden ele geçirmeyi başarmışlardı; dolayısıyla, sınır boyundaki sahipsiz bölge doğal olarak, bir zamanlar Ege Denizine dek zaferle ilerleyip sonra geri çekilmek zorunda bırakılmış unsurlarla doluyordu. Bu unsurlar, kaynaklarda, "uç Türkleri" ya da "Türkmenler" olarak nitelenmektedir. "Bitiş noktası", "sınır", "sınır bölgesi" anlamlarına gelen uç, dolayısıyla, Bizans sınır-savaşçılarına verilen "Akritai" adının türetildiği Yunanca Akra'nın tam karşılığı olmaktadır. Bizans tarafındaki yeni Akritai'nin (Akritlerin) eski Toros ve Fırat sınır bölgelerindeki gelenekleri yaşatmaları gibi, uç Türkleri de Malatya ve Kilikya'daki Gazilerin geleneklerini sürdürmüşlerdir: Örneğin, güneybatıda sınırı oluşturan Dalaman ırmağını, o dönemde Seyyid Battal Gazi anısına Battal adı verilmişti[34]; bu sınır bölgelerinin merkezindeki eski bir Bizans manastırı da, ünlü Seyyid Gazi ibadethanesine dönüştürülmüştü. Danişmend oğullarının yokolmasından sonra, eski Danişmend topraklarındaki benzer unsurlar bu Gazilere katıldı. Devrik hanedanın üyeleri, maiyetleriyle birlikte, batı sınır bölgelerine sığındılar ve doğal olarak buralarda önder rolü oynadılar. Bu bölgelerdeki Türklere verilen diğer ad olan "Türkmen" ise, daha çok, bu dağlık sahipsiz bölgede kendilerine ideal bir sığınak bulan göçebe kabileleri nitelemek için kullanılır. Bunlar, mevsimin gereklerine göre, sürülerini hem Bizans kıyı bölgelerine, hem de Selçuklu topraklarının içlerine götürebilirlerdi. Kadınları, çocukları ve sürüleriyle diyar diyar dolaşan bu kabileler, barışçı çobanlarmış gibi görünürler, ama fırsat buldukları anda gözüpek çapul-

33. Bkz: Byzantion, x, 38-41, 46.
34. Das Fürstentum Mentesche, 2.

cu ve savaşçılara dönüşüverirlerdi. Bu göçebeler, özellikle, sahipsiz bölgede kurulmuş olmakla birlikte hâlâ Bizans'a ait olan az sayıdaki kent açısından tehlikeliydiler. Göçebe Türkmenler bir kez böyle bir kenti çevreleyen dağları işgal ettiler mi, kentin yalnızca geri bölgesiyle olan bütün ilişkisi kopmakla kalmaz: aynı zamanda kent surlarının yakın çevresinde bile hareket olanağının tümü kaybolurdu. Eğer Bizans birliklerinden yardım görme umudu yoksa, geriye, çoğunlukla geçici olmakla birlikte, bir tek çare kalırdı: Konya Sultanının kanatları altına sığınmaya çalışmak. Bu yolla, 12. yüzyılın sonlarında Küçük Asya'nın batısındaki önemli sayıda kent, kendi güçlerine dayanmak için umutsuz bir çabanın harcandığı kesin bir tecrit döneminden sonra, yavaş yavaş Selçukluların egemenliği altına girdi[35]. Genç Türkmen savaşçıları, Gazilerin saflarına katılmakta istekli davranıyorlar ve böylece uç-savaşçılarının güçlerini genişletiyorlardı; buna karşılık Gaziler de, Türkmenlere askeri destek sağlamaya hazır oluyorlardı. Bu şekilde, sınırdaki sahipsiz bölgede yer alan birçok Bizans kenti zaptedilmişti[36].

1180'i izleyen 25 yılda[37], Bizans sınırı önemli ölçüde çözüldü. O sırada imparatorluk ailesi içinde büyük bir kargaşalık hüküm sürüyor ve bu durum, sınırların korunması amacıyla ciddi bir askeri sefer düzenlenmesini önlüyordu. Ayrıca çok sayıda Bizans feodal lordunun sınır bölgelerinde bağımsız yerel prenslikler kurma çabası içinde olduklarını da görüyoruz. Komnen hanedanına mensup olduklarını öne sürüp tahta talip olan ve Türkler arasından topladıkları ordularla Selçuklu topraklarından imparatorluğa karşı savaş açan çok sayıda prens de peydahlanmıştı. Bizans'ın şansı, 12. yüzyılın bu son kritik yıllarında Konya devletinin

35. Byzantion, x, 44.

36. Byzantion, x, 39.

37. Bu dönem Byzantion, x, ss 17-31'de incelenmiştir.

de hanedan içi mücadeleler yüzünden felce uğramış olmasındaydı. Danişmendoğullarına ait toprakların Selçuklu devletine katılması, Sultanlığın birliği açısından ciddi bir tehlike doğurmuştu, çünkü bu eyaletler, başlarında buraları yönetmek üzere atanmış Selçuklu beyleri olmak üzere, habire eski bağımsızlıklarını kazanmak için ayağa kalkıyorlardı. Sultanlığın meşru varisi 1. Keyhüsrev, bu iç mücadeleler sırasında Konstantinopl'a sığınmak zorunda kalmıştı. İsyancı kardeşlerinden biri olan Rükneddin, sultanlığı zorla birleştirmeyi başardı. 1204 Temmuzu'nda Ankara'yı zaptetti ve böylece son bağımsız Selçuklu beyliğinin varlığına son vermiş oldu. Ne var ki, birkaç gün sonra, arkasında halef olarak bir çocuğu bırakarak öldü.

Konya devletinin bütün Türk Küçük Asyası'nı egemenliği altına aldığı, ama aynı zamanda da birliğinin güçlü yaratıcısını ansızın kaybettiği 1204 yılı, Bizans tarihinde de önemli bir dönüm noktasıdır. Dördüncü Haçlı Seferiyle Latinlerin Konstantinopl'u ve imparatorluğun Avrupa topraklarını ele geçirmeleri, bu yıla rastlar. Bizans, Küçük Asya'nın batısındaki eyaletlere sıkışmış ve burada yeniden kurulmuştu: İznik İmparatorluğu'nu kastediyoruz. Bizans açısından son derece acılı olan bu olaylar, Yunan Anadolusu için pek talihli sonuçlar vermişti. Çünkü eskiden ihmal edilmiş olan bu sınır bölgeleri artık imparatorluğun gerçek ülkesini temsil ediyor, imparator bütün ordusu ile burada yaşıyor ve ilgisini tümüyle burada yoğunlaştırıyordu. Böylece sınır boyları, eskiden hiç bulamadıkları savunma olanaklarına kavuşmuş oldular. Bizans İmparatorluğu küçük Asya'nın batısında gerçekten yeniden kurulmuş olduğu için, bütün İznik dönemi boyunca topraklarının tümünü rakipsiz bir biçimde korumayı başardı. Türk komşuları, sınıra saldırmanın sonuçsuz ve yararsız ve macera olduğunu çabucak kavradılar. Yarım yüzyıldan fazla bir süre bu sınır, Gazilerin akınlarından ve Türmenlerin çapullarından bile

uzak kaldı. Bizans ile Konya devleti arasında yalnızca barış değil, hatta bir ittifak vardı.

Konya'da, tahtı gaspeden Rükneddin'in 1204'de ölümünden sonra, yönetimin henüz çocuk yaştaki oğluna devredilmesi mümkün değildi: bunun üzerine Bizans'ta sürgün hayatı yaşayan meşru sultan Keyhüsrev tahta geri çağrıldı. Keyhüsrev, Konstantinopl'daki ikameti sırasında, ileride İznik imparatorluğu'nu kuracak olan Theodor Laskaris'in dostluğunu kazanmıştı. Daha sonraları, Latin fütuhatının yol açtığı kargaşalık sırasında Keyhüsrev, Yunan Küçük Asyasında bir yerlere gitmiş ve orada, sınıra yakın bir mevkide, Türk uclarında yerleşmiş olduklarını daha önce belirttiğimiz Danişmentlerin ardıllarıyla ilişki kurmuştu[38]. İşte, 1205 yılında tahtına yeniden kavuşması, hem bu uç-savaşçılarının, hem de Bizanslıların yardımıyla oldu. Dolayısıyla, Bizans ile dostluğu sağlam temellere dayanıyordu. İznik döneminin başlangıçtaki kritik yıllarında Selçuklularla iyi ilişkiler sürdürmenin Bizans açısından da canalıcı bir önemi vardı ve bu dostluk yalnızca bir kere, 1210 yılında bozuldu. O da fetih arzusunun değil, Sultanın eski imparator III. Alexios lehine müdahalede bulunmasının yol açtığı kısa süreli bir savaştı. O sırada İznik İmparatorluğu bu saldırıyı püskürtebilecek güçteydi; hatta saldırı, Keyhüsrev'in hayatına bile maloldu. Bu kesintiden sonra, her iki taraf için de bir zorunluluk olduğu kanıtlanan dostluk ve ittifak kısa zamanda yeniden kuruldu. Bizanslılar bütün güçleriyle Latinlerle uğraşıyorlar ve statükoyu olduğu gibi kabul ettikleri doğu sınırında barış istiyorlardı. Selçuklular ise, Bizanslıların Küçük Asya'daki güçlü durumlarının bu yönde herhangi bir genişlemeyi olanaksız kıldığını görüyorlardı. Bu nedenle, Bizans ile dost olup eylemlerini başka yönlere kaydırmayı yeğlediler.

38. Byzantion, x, s. 24.

Keyhüsrev'in yalnızca Bizanslıların değil, aynı zamanda uclardaki şeflerin de yardımıyla tahtına yeniden kavuşmuş olduğunu görmüştük. Bunun sonucu olarak, uclar ile Konya devleti arasındaki ilişkiler güçlendi. Uçlardaki Danişmendoğulları, sultanın yardımına koşmanın karşılığında, sülalelerine ait eski özel mülklerinin bir bölümüne kavuştular ve ayrıca devlette yüksek mevkilere getirildiler. Üstelik sultan, uc-savaşçılarına olan minnetarlığını, müstahkem mevkilerinin bulunduğu Seyyid Gazi'de görkemli yapılar inşa ederek gösterdi[39]. Selçuklu sultanının Danişmendlilere gösterdiği ilgi, daha sonra Keyhüsrev'in oğlu Alâaddin Keykubad'ın, devrik rakip hanedanını tarihinin yazılmasını emretmesinde de bellidir[40]. Gene de Selçuklular, kendileriyle Gaziler arasındaki farkı her zaman açıkça hissetmiş olmadırlar: çünkü birçok ünvan almalarına karşın, bunların arasına Gazi ünvanını hiçbir zaman katmamışlardır. Selçuklular ile Gaziler arasında bu dönemde kurulan sıkı bağlar, Selçukluların Bizanslı dostlarının topraklarına uc-savaşçılarının saldırılarını önleyebilmelerini ve bu sınır bölgesinde güvenliği ve barışçı iletişimi sağlayabilmelerini mümkün kılmıştır. Öte yandan Konya devleti, bu durumu telafi etmek zorundaydı; bu amaçla Gazilerin Küçük Ermenistan'a Trabzon Rum devleti ve Gürcistan üzerine sürdü, hatta bunlar Kırım'a denizaşırı bir sefere bile giriştiler. Rum sultanlığı o sırada doruk noktasındaydı ve bir zamanlar İslam dünyasının daha geniş bölümünü egemenliği altında tutarken şimdi yalnızca Anadolu kolunda yaşayan hanedan, Sultan I. Alaaddin Keykubad'ın (1219-1236) hükümdarlığı döneminde yeni şan ve şerefler kazandı.

Konya Selçuklu sultanları, 11. yüzyılın büyük hükümdarlarının şanlı soyundan geldikleri için İslam dünyasında

39. Byzantion, x, ş. 30.
40. Bkz: P WITTEK, Der Islam, xx, içinde, s. 203.

büyük bir itibara sahiptiler ve kendileri de özel bir meşruiyete ve onura sahip olduklarının bilincindeydiler. İktidarlarının doruğunda oldukları sırada, evrensel bir imparatorluk kurma fikriyle oynamış bile olabilirler. Ama bir Konya İmparatorluğu'ndan söz etmek yanlış olur; çünkü bu devlet, en iyi zamanlarında bile, yalnızca ikinci ya da üçüncü dereceden bir siyasal güçtü. Kültürel gelişme açısından ise, Eski İslam ülkelerinin gözünde, yalnızca İslam dünyasının sınırındaki bir uç bölgesiydi. Rum Sultanlığının kentlerinde yüksek İslam üslubunda camiler yükselse ve medreselerde çok sayıda din adamı bilgisini ortaya dökse de: İslam hukuku ve İslam mali yönetimi benimsenmiş olsa da: sultanın sarayında İran şiiri okunsa ve ticaret yollarının kenarında, uzak ülkelerden gelen Müslüman tüccarların rahat ve güvenliğini sağlayacak görkemli kervansaraylar inşa edilmiş bulunsa da, bu devlet, karma bir kültürün özelliklerini biraz fazla belirgin bir biçimde taşıyordu. Bu hiç de şaşırtıcı olmasa gerektir; çünkü sultanlık, Bizanslılardan henüz 150 yıl önce zaptedilmiş topraklarda kurulmuş durumdaydı. Fütuhat sırasında çok kötü günler geçirmiş olsa da Hıristiyan nüfus varlığını koruyordu ve üstelik, kiliseler ile manastırların Konstantinopl Patrikhanesi ile olan bağları sürüyordu. Sultanın, bir Bizans sınır bölgesindeki halkın tümünü zor yoluyla yerinden edip ayrıcalıklarla donatılmış özgür köleler olarak kendi topraklarında iskan ettiği durumlar bile vardır[41]. Hıristiyan unsurun, sarayda da büyük etkisi görünmekteydi. Sultanların haremlerinde Hıristiyan kadınlar, bazı sultanların da Hıristiyan anaları vardı. Konya, Bizans göçmenleri için doğal bir sığınaktı ve bunlar, kimi zaman dinlerinden vazgeçmeksizin, Hıristiyan dönmelerinin zaten esas olarak önemli bir rol oynadığı Selçuklu devletinde, yüksek mevkilere getiriliyorlardı. Karma kültür, köylük

41. NICETAS CHON. 656 Bonn.

bölgelerde ve daha önce Danişmendlilere ait yerlerde daha da belirgindi: sınırlarda ise, kesinlikle egemendi.

Toros ve Fırat bölgelerindeki uclar için söylediğimiz herşey, bu yeni sınır bölgeleri için de geçerlidir; yalnız Küçük Asya'da kültürel özümleme süreci daha yoğundu. Çünkü bu süreç, doğunun eski uclarında zaten başlamış ve şimdi çok daha elverişli koşullarda gerçekleşmekte olan olgunun devamıydı. Türkler artık kuşaklardır Anadolu'da, yerli halka içiçe yaşıyor, Gaziler karılarını onların içinden seçiyor ve onlardan gelen dönmelerle, özellikle savaşçı gençlerle saflarını genişletiyorlardı Geniş bir göçmen nüfus da bu bölgede yerleşmişti: eski kabile birlikleri çözülüyor, onların yerini köy toplulukları alıyordu.

Bizans toprakları açısından ise, 11. yüzyıldaki ilk Türk istilası silinemeyen izler bırakmıştı. Göçebe kabileler sürülerini kıyı bölgelerin ovalarına kadar gütmeye devam ediyorlar ve hatta belli ölçülerde bu ülkede yerleşiyorlardı. Daha sonra, İznik imparatorluğu Avrupa'da yeniden sağlam bir biçimde yerleştiğinde, güney Rusya'dan kopup gelen, Tuna'yı geçerek Balkanlara girmiş olan Türk kitleleri, Bizans uclarındaki askeri unsuru güçlendirmek amacıyla Küçük Asya'nın batısına aktarıyorlardı[42]. 13. yüzyıl ortasında Konya sultanlığıyla sürdürülen iyi ilişkilere karşın, sınırdaki Türk unsurların baskısının bütün sınır boyunca yeniden artarak hissedilmesi yüzünden bu tür ölemler kaçınılmaz olmuştu. Türk uclarındaki faaliyetin bu yeniden canlanışının nedenleri, Konya Sultanlığının tarihinde yatmaktadır.

13. yüzyılın başında sultanların Gazilerle bir anlaşmaya varmayı, hatta onların hizmetlerinden kendi devletleri adına yararlanmayı başardıklarını görmüştük. Ne ki, Alâaddin Keykubad'ın hükümranlığının son yıllarında bu anlaşma

42. Das Fürstentum Mentesche, bölüm 1.

önemli ölçüde bozulmuştu. Moğol istilasının, Doğu'nun her yanında yol açtığı korkunç kargaşalık, hem geniş göçebe Türk kabilelerinin[43], hem de dağılan ordulardan ayrılan askeri çetelerin[44], o zamana dek Moğol saldırısından korunmuş olan Konya devleti üzerine sürülmesi sonucunu getirmişti. İstilanın önüne katıp sürdüğü kaçgınlar, doğal olarak, sınır bölgelerinin otlaklarına dağılıyorlar ve tam da Konya devletine içten içe muhalif unsurların sayısını arttırıyorlardı. Böylece, artan hoşnutsuzluğa yeni bir ivme kazandırılmış oldu ve Keykubad'ın oğlu döneminde, 1239 yılında, Türkmenler arasında güçlü bir dinsel ve toplumsal ayaklanma patlak verdi. Bu, şiddetle bastırılan ama sınır bölgelerinde iyice yaygınlık kazanmış olan ve oralarda varlığını sürdüren Baba İshak hareketiydi[45]: bu olay, uclarla devlet arasında zaten varolan uçurumu derinleştirdi ve devleti, en değerli Türk savaşçı unsurlarının katkısından ebediyyen yoksun bıraktı. Sultanlığın zayıflığı, 1243'de Moğollarla ilk çatışmada gözler önüne serildi: Moğol ordusunun bir müfrezesi, Bizans destek birliklerinin ve hatta Norman paralı askerlerinin yardımına karşın Selçuklu ordusunu kesin bozguna uğratmaya yetti. Bu andan itibaren Konya sultanları gittikçe düşkünleştiler ve Moğolların uyrukları haline geldiler. Moğollar da onları Anadolu'nun mali sömürüsü açısından uygun bir araç olarak kullandılar.

Öte yandan, sınır bölgeleri bağımsızlıklarını korudular ve Konya'dan ayrılıkları giderek belirginleşti. Selçuklu sul-

43. NESEVİ, Histoire du Sultan Djelal ed-din Mankobirti, çev. O. HOUDAS, Paris, 1895, s. 264. Burada, göçebe kabilelerin Moğol istilası ile nasıl harekete geçtiklerini gösteren açıklayıcı bir örnek yeralmaktadır.

44. Örneğin Harzemliler ordusundan ardakalanlar böyleydi; bkz: IBN BİBİ (HOUTSMA, Recueil, iv), 188 ve 191 s.

45. Böylece Seyyid Gazi'deki uc-savaşçıları tekkesi, Baba İshak hareketini devam ettiren Kalenderi dervişlerinin (sonra da Bektaşiliğin) merkezi haline geldi.

tanı onların Bizans sınırına saldırılarını artık durduramaz oldu. Bu akınlar, o sıralarda uclar için her zamankinden daha önemli hale gelmişti. Uzun barış döneminde uc-savaşçıları toprağa yerleşmiş ve sayıları da artmıştı. Sultan onları çapul seferlerine yollayamaz olunca durumları tehlikeye girmişti. Üstelik, Moğollardan kaçan herkes şimdi uclara akın ediyordu: Selçuklu devletini, yeni efendilerin gözünden düşmüş önde gelenler; ağır vergi yüküne dayanamayarak göç eden köylüler ve kentliler; sürülerinin yağmalanacağından korkarak buralara sığınan göçebeler. Alışageldikleri varlık koşullarından kopmuş ve birbirine en karşıt unsurlardan oluşan, sayıları da giderek artan bu insan kitlesi içinde, gene Gaziler belirleyici etkendi. Bunların safları yeni gelenler arasındaki askeri unsurlarla, ilk ağızda da maiyetleri ile birlikte buralara sığınan ve doğal olarak önder rolü oynayan, Selçuklu devletinin önde gelenleriyle genişliyordu. Bir diğer, önemli unsura, "kutsal kişilere", yani İran ve Türkistan'dan Anadolu'ya kaçmış olan şeyhlere ve dervişlere de değinmeliyiz. Kendi ülkelerindeki halkın hem dinsel, hem de siyasal önderleri olan bu kişiler, Moğollara karşı direnişe önderlik etmişler ve doğal olarak fatihlerden kaçmak zorunda kalmışlardı. Sapkın öğretilerin yayıcıları olarak bunlar Selçuklu kentlerinde pek hoş karşılanmamışlardı; üstelik oralarda Moğollar karşısında güvencede olmaları da zordu. Uclarda ise hem güvenliğe kavuştular, hem de sıcak bir kabul gördüler. Her türlü gözüpek serüvene atılmaya hazır bu yoğun ve heyecanlı kitlelere dinsel çoşku aşıladılar. Burada, sınırda ve Gaziler ortamında bu coşku, kısa zamanda kâfirlere karşı savaş konusunda fanatik bir kararlılığa dönüştü. Bizans sınırlarına yapılan yeni saldırılar, Gazilerin, düşmanının artık eski direnme gücüne ve Akritlerin desteğine sahip olmadığını çabucak anlamalarını sağladı. Birçok yerde sınır karakolları pek seyrekti ve bunları savunanlar da istilacıların safına katılmaya kolayca

ikna oluyorlardı. Çünkü Bizans artık İznik İmparatorluğu değildi. Bir kez daha, Avrupa'da yerini sağlamlaştırmış durumdaydı. Bazileus Konstantinopl'a geri dönmüş, imparatorluk siyasetinin ağırlık merkezi yeniden batıya kaymıştı. Yalnızca ordu değil, Akıritlerin bazı müfrezeleri de küçük Asya'dan geri çağrılarak Balkanlarda savaşmaya gönderilmişlerdi. Bu nedenle, doğu sınırı korunmasızdı ve geri kalan Akritler kendi durumlarının görevsizliğinin bilincindeydiler. Ayrıca, Kilise ve soylular gibi büyük toprak sahiplerini kayırıp küçük toprak sahibi köylülere ağır baskı uygulayan Paleolog'ların tarım ve maliye politikaları, asker-köylüler arasında büyük bir hoşnutsuzluk yaratmıştı. Akritlerin, tahtı gaspeden Paleologa karşı meşru varis Laskaridis'i desteklemeleri, durumu daha da çetrefilleştiren bir siyasal çatışma nedeni olmuştu.

Bütün bunların sonucu kısa zamanda kendini gösterdi. Yaklaşan Türklere karşı şurada burada, esas olarak da kentlerde gösterilen direniş hemen her yerde çözüldü. Birçok yerde, düşmanı ülkeye sokan bile Akıritlerin kendileri oldu. Umutsuzluğun, toprak azlığının, ganimet elde etme hırsının ve dinsel fanatizmin yollara düşürdüğü Türk kitleleri, olağanüstü bir güç ve kalabalıkla, 1300'lerde artık kesinlikle elden gitmiş olan Küçük Asya'nın batı bölgelerine akın ettiler. Ülke çok sayıda Türk Gazi beyliğine bölündü; işte bunların arasından Osman'ın beyliğinin yazgısı, bir dünya imparatorluğu konumuna erişmek olacaktı[46].

46. Das Fürestentum Mentesche, ikinci bölüm.

III

UC-SAVAŞÇILARI BEYLİĞİNDEN İMPARATORLUĞA

Küçük Asya'nın Türkler tarafından fethinin iki aşamada gerçekleşmiş olduğunu görmüştük. Türkler, 11. yüzyılın sonuna doğru Küçük Asya'nın tümünü istila etmekle birlikte, yarımadanın yalnızca orta ve doğu kısımlarını elde tutabilmişlerdi. Küçük Asya'nın batısının da efendileri haline gelmeleri, ancak 200 yıl sonra, 13. yüzyılın sonuna doğru ikinci bir istila dalgasıyla mümkün olabilmişti. Her iki istila da ne fetihçi bir devletin iyi planlanmış askeri işgaline, ne de göçebe halkların istilasına benziyordu. Tam tersine bu iki istila, Türklerin saldırı gücünün giderek artmasının ve Bizanslıların savunma gücünün de sürekli azalmasının yarattığı uzun süreli bir gerginliğin sonucuydu. Sınır seddinde açılan bir gedik, uzun zamandır engellenen suların özgürce akıp taşmasına yol açmıştı. Kabile sistemlerini hâlâ koruyan göçebe Türkler, her iki istila hareketine de katıldılar; yani, fatihlerin peşinden, boyunduruk altına alınmış ülkeye geldiler. Ama her iki durumda da rolleri, Gazilerinkinden, kuşaklar boyu sınıra saldırmış ve onu çiğnemiş, böylece ilerde fet-

hedecekleri ülkeyle haşır neşir olmuş uç savaşçılarınınkinden daha önemsiz oldu. Fütuhata önderlik eden ve önemli ölçüde de onu gerçekleştiren, işte bu Gazilerdi. Ve doğal olarak da Gazilerin önderleri, bu yeni fethedilen topraklarda kurulan emirliklerin beyleri olmuşlardı.

Öte yandan istilacıların yalnızca, sınır bölgeleri olmak dolayısıyla o istilacıların kültürel özelliklerini zaten belli ölçülerde özümlemiş olan ve uc oldukları için de ırksal bileşim ile kültürel, toplumsal, dinsel ve siyasal hayat tarzı bakımından iç bölgelerle kesin bir karşıtlık içinde bulunan alanları ellerinde tuttuklarını görmüştük. 11. yüzyıl istila hareketi, Bizanslılarca eski kültürel sınıra geri püskürtülmüş ve orada durdurulmuştu. Böylece, kendisi bir uc haline gelmek pahasına batı Küçük Asya kurtarılmış oluyordu. Burası ilk işgal sırasındaki yirmi-otuz yılda kültürel ve ırksal açılardan zaten önemli değişiklikler geçirmişti: sonraki 200 yılda ise, sınır bölgelerine özgü karma kültürün özelliklerini edindi. Böylece, aynı koşullarda yaşayan ve benzer bir ırksal bileşime sahip oldukları için daha sıkı ilişkiler içine girmiş bulundukları düşmanlarıyla kuşaklar süren temas sonucu bu bölgeler, artık ikinci bir saldırıda Türklerin eline kalıcı olarak geçmeye hazır durumdaydılar.

Batı Küçük Asya'da, 13. yüzyılın ikinci yarısında fethedilen topraklarda bir dizi Gazi beyliğinin kurulduğu ikinci istila hareketine dek Türk Anadolusunun tarihini izlemiş bulunuyoruz. Bunlar arasında Osman'ın beyliği, yani daha sonra Osmanlı İmparatorluğu haline gelen çekirdek de vardı. Birinci bölümde, Osmanlıların kökenine ilişkin tarihsel geleneği incelemiş ve en eski ve en esaslı geleneğin, tarihsel eleştiri sınavından geçebilen tek geleneğin, Osmanlıların, Gazi olduklarını ve önderlerinin de giderek büyüyen güçlü bir Gazi örgütlenmesinin şefleri olduğunu açıkça ortaya koyduğu sonucuna varmıştık. Şimdi de, dilbilimsel

çözümlemenin sergilediği bu sonucun, tarihsel gelişmeye daha genel bir bakışla, çizdiğimiz görünüme nasıl mükemmel bir biçimde denk düştüğünü görüyoruz. Batı Küçük Asya'daki diğer beylikler de Gazi beylikleriydi. Bunların bir teki bile, kabile bilinci ya da kabile kökenine ilişkin bir belirti göstermez; her biri, bulunduğu bölgeyi fethetmiş ve sonradan bir hanedanın kurucusu olan şeflerce yönetilen Gazi örgütlenmesinden kaynaklanmıştır.

Başlangıçta Osmanlılar, diğer beylikler arasında pek mütevazi bir rol oynamışlardır. Küçük Asya'nın en güneybatı ucundaki Menteşe Beyliği, en eski ve ilk başta en önemli beylikmiş gibi gözükmektedir. Bu devletin özel kökenini bir monografide tartışmış ve burayı fethedenlerin, Antalya gibi büyük bir limanın bile daha 13. yüzyılın başından itibaren Türklere geçmiş olduğu Selçuklu kıyılarından, Likya ve Pamfilya'dan, deniz yoluyla gelmiş olduklarını belirtmiştim. Burada Gaziler, kıyı bölgelerin denizci halklarıyla ortak korsanlık seferlerine girişmişlerdi. Köken bakımından, Türkler ile çevredeki Bizans topraklarında yaşayan yerli halktan unsurların bir karışımı olan Gazi korsanlar, Bizans donanmasının zayıflığı nedeniyle denizlerde istedikleri gibi at oynatıyorlardı. Çünkü imparator, tasarruf amacıyla 1284 yılında donanmanın dağıtılmasını emretmişti. Bu olayların geçtiği dönemde yaşayan Bizans tarihçisi Pachymeres, çok sayıda Bizanslı denizcinin işsizlik yüzünden düşmanın, korsanların safına katılmak zorunda kaldıklarını yazmaktadır. Görüldüğü gibi, iç bölgelerdeki sınırlarda egemen olan koşulların tıpkısını, burada kıyıda buluyoruz. Gazi korsanlar, gemileriyle ulaştıkları Karya kıyısındaki kentlerde ve Menderes ırmağının vadisinde kalıcı bir biçimde yerleştiler. İç bölgelerden buralara akın eden Türkleri de yönetimleri altına alıp, Rodos'u bile fetheden Menteşe Beyliğini kurdular. Ancak, daha 1310 yılında Sen Jan şövalyeleri onları buradan sürüp çıkardılar ve Rodos'ta

egemenliklerini kurarak, Menteşe korsan devletinin Ege Denizi kıyılarına ve adalarına herhangi bir geniş çaplı sefer düzenlemesini önlediler[47].

Menteşe Beyliği kısa zamanda önder durumunu yitirdi; önderlik, kuzeydeki Türk komşusu Aydın Beyliğine geçti. İç bölgelerden ilerleyen bu beylik, önce İzmir'in iç bölgesini, sonra da kıyısını ele geçirmişti. Rahip-şövalyeler tarafından elleri kolları bağlanan menteşe korsanları, şimdi Aydın beylerinin çevresinde toplanıyorlardı. Gazi Umur Bey'in yönetiminde Yunanistan, Makedonya ve Tarakya kıyılarını yağmaladılar. Bu ülkelerin iç çatışmalarında taraflara yardımcı birlik hizmeti de gören bu insanlar, ta içlere kadar girdiler ve Anadolu kıyısına zengin ganimetlerle döndüler. Bunlar, Balkanlara akın yapmada Osmanlıların öncüleriydi ve daha sonra Osmanlı devletiyle bütünleştikleri zaman, hem düzenli bir deniz gücü, hem de korsan donanması olarak katkılarda bulundular. Korsan donanması, çoğu zaman hükümetin bilgisi ve onayı dahilinde olmakla birlikte genellikle kendi inisiyatifiyle sefere çıkıyor ve gerektiğinde hükümetin hizmetinde oluyordu. Aydın Beyliği, kara ve deniz Gazilerinin çok talihli bir bileşimiydi[48]: faaliyetlerine son verilebilmesi için, Papalığın girişimi üzerine Venedik, Kıbrıs ve Sen Jan Şövalyelerini ittifak yapması gerekmişti. Hıristiyan müttefiklerin yolladığı güçler, 1344 yılında İzmir limanını zaptettiler ve dört yıl sonra Umur Bey, burayı geri almaya çalışırken hayatını kaybetti.

Aydın'ın kuzeyinde, iki kıyı beyliği daha Gazilerin fetihleriyle gelişmiş durumdaydı: Başkenti Manisa olan Saruhan Beyliği ile, Çanakkale Boğazı'nın kıyılarında, Truva

47. Das Fürstentum Mentesche, üçünü ve dördüncü bölümler.

48. Das Fürstentum Mentesche, ss. 35-37.

49. Karesi beyleri, soylarının Danişmendlilere dayandığını öne sürerler (bkz: Das Fürstentum Mentesche, s. 21); bu da, sözkonusu devletin Gazi karakterinin açık bir kanıtıdır.

ovasına yerleşmiş bulunan Karesi Beyliği[49]. Anadolu'nun güneyinde, Antalya yakınlarında, bir başka kıyı beyliği olan Teke Beyliği ile, kuzeyde Sinop'da, gözüpek akınları çoğunlukla Kırım'a ve Trabzon Rumlarına yönelik olan, Gazi Çelebi'nin küçük korsan devleti vardı. İç bölgelerde de farklı büyüklüklerde bir dizi beylik bulunuyordu: bunlardan bazıları, örneğin Paflagonya'daki (Kastamonu çevresi) Çandaroğulları, Teke'nin kuzeyindeki Hamidoğulları ve hepsinden önemlisi de, iki büyük emirlik olan Germiyan ve Karaman beylikleriydi. Bu son iki beyliğin Gazi karakteri daha az belirgindir.

Germiyan Beyliği, eski Türk-Bizans ucu olan Frigya'da kurulmuştu. Başkenti Kütahya daha 12. yüzyılın sonunda Selçukluların eline geçmişti. Hanedanın soyu, Selçuklu devletinde önemli rol oynamış olan bir aileye dayanıyordu; bunlar, büyük bir olasılıkla, Moğolların önünde uclara geri çekilmişler ve burada bir beylik kurmayı başarmışlardı. Batı Anadolu'da Türk fetihleri başladığı zaman Germiyan Beyliği kurulmuş durumdaydı. Bu fetihleri gerçekleştiren beylik olmasa bile, onlara katılmış olduğu kesindir. Örneğin Aydın Beyliğinin kurucusu, Germiyanlı bir askeri şefti. Bu nedenle, batıda gelişen emirlikler Germiyan beyliğinden bağımsız olsalar da, daha eski bir koruyucu devlet olduğu için ona karşı saygılı bir tutum takınırlardı. Bu Gazi emirlikleri açısından Germiyan Beyliği, bir geri bölge rolü oynamaktaydı ve Selçuklu geleneklerinin mirasçısıydı. Germiyanoğullarının yöneticilerinin Gazi ünvanını almayıp bu ünvanı batıdaki komşuları ve vassallarına bırakmış olmaları şaşırtıcı değildir. Yalnızca Germiyan Beyliğinin kuzey komşusu Osmanlı Beyliği, bu emirliğin etkisi altında değildi. Hatta kaynaklarda, eski bir düşmanlığın izlerine bile rastlanmaktadır[50]: bunun nedeni, belki de, Germiyano-

50. Yukarıda, s. 11'e bkz.

ğullarının Osmanlıları kendilerine bağımlı kılmaya çalışmış olmalarıdır.

İlk başta şüphesiz bir Gazi devleti olmuş olan Karaman Beyliğine de değinmeliyiz. Bu beylik, Selçukluların güney uçlarında, Küçük Ermenistan sınırında, yani eski Toros sınır bölgesinde doğmuştu. Türkmenler arasında 1239 yılında patlak veren ve Selçuklu devletini kuvvetle etkileyen Baba İshak dinsel ve toplumsal hareketinin, Karaman beyliğinin kurulmasında rol oynadığı anlaşılmaktadır. Ancak Selçukluların 1300'lerde ortadan kalkmasından sonra, Karamanlılar, eski Selçuklu devletini giderek ele geçirdiler ve Konya'yı kendilerine başkent yaptılar. Devletlerinin adım adım eski Selçuklu geleneklerini benimsemesi de bundan sonra oldu. Karamanlılar, kendilerinin Selçukluların meşru varisi oldukları fikrini bile ortaya attılar ve Anadolu beylikleri arasında üstün bir mevkileri olduğunu öne sürdüler[51]. Anadolu'nun 14. yüzyıldaki siyasal yapısına ilişkin bu özetten de anlaşılacağı gibi, Osmanlı devletinin Gazi karakteri yalnızca ona özgü değildi; başka birçok beylik, kaynağını Gazi hareketinden almıştı ve Gazi geleneklerini sürdürmekteydi[52].

Peki bu Gazi gelenekleri nelerdi? Kâfirlere karşı ortak savaş çağrılarından ve uclara özgü toplumsal ve kültürel kimliklerinden başka, kendilerini başka topluluklardan ayırdetmelerine yol açacak, örgütlenmelerine iç istikrar kazandıracak ve bir Gazi devleti kurmak açısından önemli olacak özel kurumları ve kuralları var mıydı? Gazilerin fütüvvet ilkesine bağlı olduklarını biliyoruz. Kısaca açıklayacak olursak fütüvvet, mistik eğilimiyle birlikte İslamın anladığı anlamda erdemli bir hayat sürülebilmesini sağlaya-

51. Das Fürstentum Mentesche, s. 52.

52. Anadolu beylikleriyle ilgili kısa bir kaynakça, Byzantion, xi, s. 301. not 2'de yer almaktadır.

cak kurallar bütünüdür. Çeşitli İslam lonca örgütleri, ahlaki rehberleri kabul ettikleri fütüvvet'i temel almışlardı. Örneğin, Gazilerin yanısıra, esnaf ve tüccarın oluşturduğu bir kardeşlik birliği olan Ahilik adlı bir fütüvvet örgütü vardı. Bu fütüvvet örgütleri, 1200 yıllarında Halife Nasır tarafından yeniden düzenlendiler. Bu son büyük Abbasi halifesi, bütün enerjisini halifeliğin dünyevi gücünü arttırmaya ve Müslümanları Haçlıların saldırılarına karşı örgütlemeye hasretmişti. Fütüvvet'i düzenlemesi de muhtemelen aynı amaçlar doğrultusundaydı ve askeri önemi olan bütün güçleri düzene sokarak halifenin şahsına bağlamayı hedef alıyordu. Esnaf loncaları kuşkusuz askeri potansiyele sahipti ama, kendi önderleri emirler tarafından yönetilen gerçek askeri örgütler çok daha önemliydi. Toplumsal ve ırksal bakımdan halkın geri kalanından farklı olan bu unsurun, daha şövalyece bir biçimde örgütlenmesi gerektiği açıktı. Gazi örgütlenmeleri, tam da, rehber ilkeleri olan kafirlere karşı cihat düşüncesi nedeniyle gerekli nitelikleri pek güzel tutturuyorlar ve halifenin planına mükemmel bir uyum sağlıyorlardı. Halife Nasır'ın zamanından sonra Gazi ünvanı, Haçlı Seferleri sırasında Hıristiyanların tehdidi altında bulunan sınır bölgelerine dönüşmüş olan Suriye ve kuzey Mezopotamya'nın hükümdarları tarafından benimsendi. Bu hükümdarlar halifeye, hem bağlı olanın hem de "üst"ün ("seigneur") karşılıklı sadakat yükümlülüğünün bulunduğu fütüvvet bağlarıyla bağlıydılar. Aynı bağlar, örgütün kendi içinde emir ile "şövalyeleri" arasında da geçerliydi. Böylece, Haçlılara karşı mücadele döneminde İslamın merkezlerinde de yankı bulan ve itibarı kaçınılmaz olarak artan popüler Gazi hareketi, şimdi Suriye ve Mezopotamya'da, Avrupa'daki şövalyelik örgütlenmesiyle karşılaştırılabilecek bir kuruma dönüşmüş oluyordu. Uzak Anadolu uclarında Gazi hareketi, kuşkusuz, bir halk hareketi olma özelliğini korudu. Ama öyle olsa bile, şövalyeliğin özelliği olan nite-

liklerin birçoğu bu halk hareketinde içsel olarak mevcuttu ve Eski İslam ülkelerinde gelişen Gazi şövalyeliğinin etkilerinin er ya da geç bunlarda da ortaya çıkacağı ve bu nitelikleri güçlendireceği kesindi. Her halükarda. Anadolu Gazileri arasında, bir yandan onların fütüvvet ile olan ilişkisini ortaya koyan belirli düşüncelerin, geleneklerin ve bağların bulunduğunu gösteren: öte yandan da Anadolu Gazilerinin ya da en azından önder unsurların, birbirlerine özel bağlarla bağlı bir grup duygusuna sahip olduklarına işaret eden pek çok olguyla karşılaşmaktayız[53], 14. yüzyılın ortalarında Eflaki'nin yazdığı Mevlevi şeyhlerinin yaşamöykülerini içeren eserde[54], Gazi ünvanının verilişi sırasında Batı'daki şövalyelik ünvanının verilişindekine benzeyen bir tören yapıldığına ilişkin değinmeler vardır. Burada, Aydın hükümdarlık ailesinden bir emire, Mevlevi derviş tarikatının şeyhi tarafından "Gazilerin Sultanı" ünvanının verilişi anlatılmaktadır. Emir, şeyhin elinden onun savaş-balyozunu alır ve başının üzerine koyarak şu andı içer: "Bu balyozla önce bütün tutkularıma boyun eğdirecek, sonra da bütün din düşmanlarını yokedeceğim." Bu tören, emirin şeyhi kendi "üst"ü olarak kabul ettiği anlamına gelmekte, sözleri ise Gazi olmanın aynı zamanda ahlaksal yükümlülükler getirdiğini ortaya koymaktadır. Son olarak, "üst"ün kendi silahını vermesi, fütüvvet'in iyi bilinen bir tören kuralına karşılık düşmektedir. 15. yüzyılın Osmanlı tarihçi Aşıkpaşazade, gerçek anlamı onun döneminde artık unutulmuş olan bir söylenceyi aktarmaktadır. Bu söylenceye göre, Osman Gazi, maiyetinddekilerden birine bir timar insan ederken ona kendi kılıcını ve kupasını verir. Burada da, kişisel silahın verilmesini buluyoruz. Ama kupa kesinlikle bir Gazi töreninin kalıntısıdır, çünkü kupanın fütüvvet ayinlerin-

53. Bkz: Byzantion, xi, ss. 306-308.
54. Bkz: Byzantion, xi, ss. 308-310.

de önemli bir rol oynadığı bilinmektedir. Ayrıca gazilerin, ilk kez 13. yüzyılın sonlarına doğru Batı Anadolu uçlarında görülen ve osmanlılar tarafından da çok geç dönemlere dek benimsenmeye devam edilen özel bir beyaz başlık giyerek kendilerini halkın geri kalanından ayırdıklarını da biliyoruz. Sanırım bu örnekler yeterlidir. Bazı emirlerin benimseyip, bazılarının reddettiği gazi ünvanının, yöneticisi Gazi olan bir devletin özel karakterini ve eğilimini ifade etmek için kullanıldığından emin olabiliriz.

Gazi devleti, askeri fütuhatı amaçlayan bir kuruluştu. Reisin, kendisine bağlı olanların sadakati karşılığında onlara geçim araçları sağlamak yükümlülüğü vardı; bu da ganimet elde etmek demekti. Kuruluşu sırasında Gazi devleti öylesine tümüyle savaşçı unsurlardan oluşurdu ki, başlangıçta, fethedilen toprakların örgütlenmesi ve kullanılması için gerekli elemanlardan, örneğin memurlardan, köylülerden, zenaatkar ve tüccardan yoksun bulunurdu. Fetih sırasında zaten mahvolmuş olan ülkenin kaynaklara kısa zamanda kurur ve yeni fetihler, ya da en azından akınlar zorunlu hale gelirdi. İşte ancak bu fetihler ve akınlar durduğu ve fatihler kendi kaynaklarına dayanmak zorunda kaldıkları zaman, ülkeyi yeniden inşa etmek ve örgütlemek görevi kendisini dayatırdı. Bu amacı gerçekleştirecek elamanlara kendileri sahip olmadıkları için de, bu tür unsurları başka yerlerden ülkelerine çekmek zorundaydılar. Bu sorunu çözebilen biricik Gazi devleti, osmanlılarınkiydi. Diğerleri, kısa bir refah döneminden, başarılı akınlar röneminden sonra önemsiz ve zayıf bir duruma düştüler ve bu gerilemeyi iç çatışmalar hem eşlik etti, hem de onu hızlandırdı. 200 yıl önce, 12. yüzyılda, Danişmendliler de aynıaynı yazgıyla yüzyüze kalmışlardı.

Peki, Osmanlıları bu yazgıdan koruyan neydi? Cevabı hemen vereyim: Her şeyden önce, Bizanslıların onlara kar-

şı gösterdiği inatçı direnişti: bu direniş, gerçekten de, kendi başkentlerinin yakın çevresini tehdit eden bir düşmana karşı zorunluydu. Bizanslıların zaman zaman diğer batı beyliklerine karşı giriştikleri silahlı seferlerin sona ermiş olduğu -son sefer, Katalan Birliği'nin gönderildiği 1304 yılındaydı- ve bu beyliklerin kendi fütuhatlarını pekiştirdikleri bir sırada, Osman'ın Gazileri, ilk ve çok mütevazi başarılarını daha yeni kazanmışlardı. Çünkü burada, başkentin yakın çevresinde, titizlikle ayakta tutulan ve İznik gibi yardımına bütün imparatorluk ordusunun birkaç saat içinde koşabileceği müstahkem mevkileri de içeren bir savunma sistemi tarafında durdurulmuşlardı.

Ne var ki Osman'ın Gazi devleti, olağanüstü gücünü işte bu olağanüstü direnişle mücadele içinde geliştirdi. Bu devletin daha sonraki tarihinde ayırdedici niteliği haline gelen ürkütücü sertliği ve direşken gözüpekliği, ilk gençliğindeki bu yıllar boyunca ruhuna derinlemesine işlemişti. Bu uzun mücadele döneminde, sınırları kesinlikle çizilmiş oldukları için diğer emirliklerde artık işsiz kalmış ne kadar savaşçı unsur varsa, Osman'ın Gazilerinin safına katılmıştı. Böylece Osmanlıların küçük devleti, kendi boyutlarıyla orantılı olmayan genişlikte savaş güçlerini kullanabilir hale gelmiş ve dolayısıyla dinamik gücü olağanüstü artmıştı. Batı Anadolu'daki fetihlerin hızıyla karşılaştırıldığında, başlangıçta, başarı pek yavaş gözüküyordu: Bursa 1326'ya dek düşmedi, İznik 1331'de zaptedildi. Sonra, 1340'larda ise Küçük Asya'da Bizanslılardan alınabilecek ne varsa hemen hepsi fethedilmişti. Yalnızca, kıyıda başkente çok yakın bir-iki kent direnmeye devam ediyordu. Muazzam surları ve yapıları Boğazın öte yakasında yükselen başkentin kendisine saldırmak ise, henüz hayal edilemezdi. Dolayısıyla, zorunlu bir duraklama oldu.

Bu geçici paydos sırasında emirliğin sınırları, muhtemelen, Moğol egemenliğinin hızla gerilemekte olduğu doğu iç bölgelerine doğru genişlemişti. Ama hepsinden önemlisi, Osmanlılar bu aradan, fethettikleri topraklarda yerleşmek için yararlandılar. Daha önce vurguladığımız gibi, Gaziler genellikle fethettikleri bölgelere geniş ölçüde uyarlanmışlardı. Bu, özellikle, diğer Gazi beyliklerindeki Türklerden yarım yüzyıl daha fazla, Bizanslı Akritlerle savaşmak zorunda kalan Osmanlılar açısından geçerliydi. Fütühatlarının yavaş ilerlemesi sayesinde, yeni edindikleri topraklarda yerleşmek ve buralardan yararlanmak için bol bol vakitleri olmuştu. Bitinya'daki oldukça büyük kentleri ve verimli ovaları ele geçirdikleri zaman, böyle bir ülkeyi idare etmeye yetecek kadar deneyim kazanmış durumdaydılar. Osmanlıların, saldırdıkları ülkenin uygarlığına bu denli büyük bir uyum sağlamaları, Akritlerin guruplar halinde onların safına geçmesini ve kaleler ile daha küçük kentlerin kendi istekleriyle teslim olmasını daha da kolaylaştırıyordu. Görevlerinin zorluğunun bilincinde olan Osmanlılar, bu tür barışçı başarıları ve saflarındaki herhangi bir artışı sevinçle karşılıyorlar ve düşmandan iltihakları hızlandırmak için ellerinden geleni yapıyorlardı. 1305'de bir Katalan birliğinin onlara iltihak etmesine[55] bakılırsa, tümüyle düşman unsurların bile Osmanlı saflarına katıldıkları görülür. Günümüzde de varlığını sürdüren, ünlü Osmanlı Gazi ailesi Mihaloğulları, soylarının Osman'a iltihak etmiş bir Hıristiyan dönmesine dayandığını hiç unutmamışlardır.

Aynı şekilde, Osmanlıların, Selçuklu kent kültürünün egemen olduğu bölgelere bütün diğer Gazi beyliklerinden daha yakın olduklarını da hatırda tutmalıyız. Geri bölgelerine az bir uzaklıkta, Konya ile Konstantinopl arasındaki ve üstelik Osmanlı topraklarından da geçen önemli ticaret

55. PACHYMERES, ii 580 Bonn.

yolu üzerinde, Eskişehir (eski Doryleum) vardı. İslam iç bölgesiyle olan bu bağlantı çok önemliydi, çünkü ancak bu geri bölge Osmanlılara, fethettikleri toprakların örgütlenmesi ve kullanılması açısından gerekli elemanları sağlayabilirdi. Ahilerin, Osmanlı devletinin daha ilk döneminde önemli bir unsur olduklarına haklı olarak işaret edilmiştir. Ahilerin, fütüvvet temelinde örgütlenmiş esnaf ve tüccar loncaları olduğunu hatırlayacaksınız. Ahilerin varlığı, iç bölgelerden çok sayıda kentli unsurun Osmanlılara iyice erken bir dönemde katılmış olduğunu göstermektedir. Daha da önemlisi, bir yönetim sistemi geliştirebilecek güçleri temsil eden "ulema"nın, İslam din adamlarının varlığıdır. Bursa ve İznik'in fethinin hemen ardından bu kentlerde ilahiyat okulları yani medreseler kurulmuştur. Bu da, ulemanın daha o zamandan Osmanlı devletinde güçlü bir mevkiye sahip olduğunun kanıtıdır. Ulemanın erken dönemlerde işe karışması, bir başka açıdan da önemlidir: Bunlar, eski İslam yönetim geleneklerinin yanısıra, Hıristiyanlara ve Yahudilere karşı hoşgörü ilkesini getirdiler. Bu, onların, Müslüman olmayanlardan bu hoşgörü karşılığında aldıkları cizyeye dayanan mali politikalarıyla yakından ilgiliydi. Dolayısıyla, Gazi devleti üzerinde çok gerekli olan bir etki yapmış oldular. Çünkü Gaziler fethettikleri toprakların uygarlığına karşı, kendileri uzun süredir o uygarlıkta kök saldıkları için çok hoşgörülü olsalar da, fanatik dervişlerin fethedilen ülke halkına İslamiyeti zorla kabul ettirmek yönünde kışkırttıkları "din mücahitleri" olma özelliğini koruyorlardı. Uygarlıkta herhangi bir kesinti olmaması fatihlerin Gazi karakteri sayesindeyken, bu uygarlığın eski dinin koruyucu kalıpları içinde yaşamaya devam edebilmesinin de ulemanın erken bir zamanda işe karışması sayesinde olduğunu söyleyebiliriz. Bu durum, özellikle, ulemanın etkisinin ağır bastığı kentlerde geçerliydi.

Ama, ilk bölümde sözünü ettiğimiz, Bursa camiindeki 1337 tarihli kitabe, bu devletin önderlerinin kendilerini ne denli Gazi hissettiklerini bize göstermektedir. Bitinya'nın fethinden sonra verilen aranın kısa süreli olması kaçınılmazdı. Yeni fetihlerde kazanacakları şan ve şerefin çekiciliğine kapılmış Gazi kitleleri, giderek artan sayılarda Osmanlı Devletine akın ediyorlardı ve onları oyalayacak bir şeyler bulmak gerekiyordu. Bizans İmparatorluğu'nun iç mücadeleleri, geçici bir sefer fırsatı yarattı. Osmanlılar, rakibi V. Jan Paleolog'a karşı imparator VI. Jan Kantakuzen'e yardım etmek üzere, 1345 yılında Trakya'ya geniş birlikler yolladılar. Bizanslılar, destek birliklerini daha önceleri kıyı beyliklerinden, esas olarak da Aydın Beyliğinden sağlıyorlardı. Ama Aydın Beyliği o sırada, İzmir'de üslenmiş olan Hıristiyan Levant Devletleri Birliği'nin güçleriyle savaş halindeydi. Kantakuzen, bu yüzden Osmanlı komşusuna başvurmuş ve böylelikle onu Bitinya'nın efendisi olarak kabul etmiş, hatta ona kendi kızını vermişti. Bu olay son derece önemli sonuçlar doğurdu; çünkü seferden zengin ganimetlerle dönen Gaziler, Osmanlı hükümdarına gelecekteki fetihleri nereye yöneltmesi gerektiğini gösterdiler. Hedef, Trakya ve Makedonya idi, buraya giden yol ise Çanakkale Boğazı'ndan ve Gelibolu yarımadasından geçiyordu. Çanakkale Boğazı ile aralarında Karesi Gazi Beyliği bulunan Osmanlılar, bu beyliğin bir dış zayıflama ve iç çözülme döneminden geçmekte oluşundan yararlanarak onu ele geçirdiler. Kısa bir süre sonra, Kantakuzen'in hizmetindeki Osmanlı birliklerine imparatorun emriyle Gelibolu'da bir müstahkem mevki verildi ve burası kısa zamanda, 1354 büyük depremini izleyen yıllarda, Osmanlıların Gelibolu yarımadasını işgal etmede kullandıkları üs, ilerde Balkanlara yapacakları seferler için çıkış noktası haline geldi.

Ancak Osmanlılar batıda bu fetih seferlerine girişmeden önce, Doğu Anadolu'daki topraklarını genişlettiler[56], 1354'de, Gelibolu yarımadasında yerleştikleri yılda, Ankara'yı, eski Selçuklu uygarlığının özelliklerini taşıyan bu ilk büyük kenti almayı başardılar. Bu kentte kesilen bir sikke, bu olaydan çok kısa zaman öncesine, en azından 1343'e kadar, Moğol (ama elbette uzun süredir artık İranlılaşmış) İlhanlıların parlak bir biçimde örgütlenmiş yönetiminin bu kentte varlığını sürürdüğünü ortaya koymaktadır. Ankara, toptancı tüccarların ve zanaat erbabının kentiydi: aynı zamanda, Ahi örgütlenmesinin merkezlerinden biriydi. Küçük Asya içlerine bu giriş, Gazi devletine, fetihlerini örgütlemek için muhtaç olduğu kentli unsurları sağladı. Ama Küçük Asya'ya yöneliş, Karesi Beyliğinin zaptıyla birlikte, Anadolu beyliklerine Osmanlı devletinin oluşturduğu tehlikeyi bütün açıklığıyla göstermeye yetmişti. 1362 yılında babası Orhan'ın yerine geçen Osmanlı Beyi I. Murad[57], yeni fethedilmiş topraklarını Karaman Beyi önderliğindeki bir ittifaka karşı savunmakla işe başlamak zorunda kaldı. Murad, çok sayıdaki tecrübeli savaşçının yardımıyla kısa zamanda rakibine boyun eğdirdi ve egemenliğini, Danişmendlilerin izlerini taşıyan eski bir kent olan Tokat'a dek genişletti. Orada, 150 yıl önce Selçuklu sultanı I. Alaaddin Keykubad'ın emriyle Farsça yazılmış olan eserden, Gazi hanedanının tarihçesinin Türkçeye aktarılmasını emretti. Bu konuya, kendi Gazileri arasında yaygın bulunan, Danişmendlilerle ilgili türküler ve öyküler dolayısıyla merak sarmış olabilir. Daha sonra Murad, Karamanlılar ve onların

56. Aşağıdakiler için, bkz: Zur Geschichte Angoras im Mittelalter, ss. 346-354.

57. Doğru tarih, J. MÜLLER tarafından Sitz.-Ber. Akademie Wien. Phil.-hist. Kl. (ix. 1852, s. 366 vd.) da yayınlanan kısa bir kronikte verilmektedir; ayrıca Vrakhéa Khronika (Mnemaia tis Elenikés Istoias, i. içinde) Atina, 1932-33, sayı 52.

müttefiki olan beylerle birçok kez savaştı ve her seferinde Anadolu'da biraz daha toprak kazanmış olarak zaferle döndü. Ama aynı zamanda, Anadolu'daki topraklarını barışçı yollardan da sistemli bir biçimde genişletti. Oğlu Bayezid'in evlendiği Germiyan prensesi, 1381 yılında, başkent Kütahya da dahil olmak üzere bu beyliğin geniş bir bölümünü çeyiz olarak getirdi. Daha sonra Murad, bir diğer komşu beylik olan Hamidoğullarının neredeyse bütün topraklarını satın aldı. Bunu yapabilmesini, Gazilerin Batı'daki akınlarından getirdikleri muazzam ganimet sayesindeki olağanüstü zenginliğine borçluydu.

Çünkü 1360 dolaylarından itibaren Balkanların istilası tam hızla devam ediyor, Gaziler İslam'ın sınırlarını yeniden ilerletiyorlardı. Bu sınırın 11. yüzyılda Toros ve Fırat'tan Orta Anadolu'nun batı sınırına kaydırılmış ve 13. yüzyılda da Ege Denizine dek ilerletilmiş olması gibi, şimdi de 14. yüzyılda bu sınır Balkanlara doğru genişletilmiş ve daha da ileriye, Ardiyatik kıyısı ile Alplerin eteklerine dayanmıştı. Ancak artık bu eylemler bağımsız Gazi kitlelerinin kendiliğinden yaptığı bir şey değil, planlı ve iyi örgütlenmiş devlet girişimleriydi. Devlet artık bu seferler için gerekli araçlara, yani bir orduya ve bir yönetici kadroya sahipti. Gene de, kutsal savaş (cihat) amacına hizmet eden Gazilerin devleti olduğunu hep hissetti ve gerçekten de şimdi Gazi devleti Katesokhin idi. Osmanlı Beyliğinin, geriye kalan biricik Gazi devleti: Gazi hareketinin, ünü sınırlarının çok ötesine yayılmış özellikle etkin ve başarılı temsilcisi olması, Anadolu'nun dört bir yanından savaşçı gençleri ve kutsal savaş, serüven, ün ve ganimet peşinde koşan bütün unsurları kendine çekiyordu. Bu devletin askeri potansiyeli, daima, kendi çapının -bu çap sürekli genişliyor olsa bile- çok ötesinde olmuştu. Dolayısıyla bu devlet fethetmek; gazaya, yani kutsal savaşa devam etmek zorundaydı. Fetihlerinin artmasıyla birlikte başarılarının

ünü de aynı ölçüde artıyor ve bu, daha da uzak bölgelerden sürekli artan sayıda gönüllünün saflara katılmasına yol açıyordu. Osmanlı Devleti güç ve genişlik bakımından durmaksızın büyürken, savaşçıları iş bulacaklarından emin oldukları yere akan diğer beylikler zayıflıyordu. Bu zayıflık içinde, kolay bir av haline gelecekleri günün yaklaşmakta olduğunu hissediyorlardı. Bu nedenle, aralarında en güçlü olanın, Karaman Beyliğinin etrafında birleştiler. Bu ittifakın, yaklaşmakta olan sondan kurtulmak için umutsuzca sarfettiği çabalar, Osmanlılar için bir bahane oluşturdu ve hatta onları, bu beyliklere kesin darbeyi indirmeye zorladı.

Osmanlılar, 1400 yılında bütün beylikleri birleştirmiş ve neredeyse Anadolu'nun tümünün efendisi haline gelmişlerdi. Bu sırada, Bizans'ın Avrupa'daki topraklarının da hemen hepsini fethetmişlerdi: Bizans'ın elinde, yalnızca, Türk denizi ortasında bin yıllık surlarıyla bir adacık gibi yükselen Konstantinopl kalmıştı. Bu arada Bulgaristan da alınmış, Sırbistan'ın elinde ise eski topraklarından küçük bir parça kalmış ve bu kısım bile Türklere bağımlı kılınmıştı. Türk orduları Bosna, Arnavutluk, Mora ve Eflak'ta savaşıyordu; Türk Gazi akıncıları Macaristan'ın içlerine ve Styria Alplerini vadilerine dek girmişlerdi. Türk korsan gemileri Ege Denizinde gözüpek talan seferlerine çıkıyor ve o zamanın en güçlü donanması olan Venedik donanmasına meydan okuyorlardı. Hıristiyanlık aleminin Kutsal Topraklarındaki son mevzilerini yitirmesinin üzerinden henüz bir yüzyıl geçmişken, şimdi bu alem, Avrupa'nın tam kalbinde Müslümanlar tarafından tehdit edilmekte olduğunu görüyordu. Batı, saflarında Macaristan kralı ile Fransız kralının torunlarından birinin de bulunduğu bir şövalyeler ordusunu, bu tehdidi altetmek için gönderdi ve bu ordu 1396'da Bulgaristan'da, Tuna üzerindeki Nicopolis'de (Niğbolu), kelimenin tam anlamıyla imha edildi. Bu zaferden sonra Beyazid en cüretkar planları uy-

gulamaya koyuldu. Kendisi Doğu Anadolu'ya saldırırken ordularından biri Konstantinopl'u kuşattı; bu arada Suriye'yi fethetmeyi tasarladığı bile söylenmektedir. Gerçekten de, bu devlet daha o zamandan bir imparatorluk değil miydi?

Tarihin kendisi, bu soruyu olumsuz yönde yanıtlamıştır. Osmanlı devletinin Müslüman Doğu'da öylesine enerjik bir biçimde giriştiği fetihler, şimdi onu başka bir güçle çatışmaya sürüklemişti. Eski İslam aleminde geniş bir imparatorluk kurma ihtirası içinde olan Timur, bu rakibi daha başından ezmeye kararlıydı. 1402'de Ankara'ya dek geldi ve burada Bayezid'in ordusunu bozguna uğratarak onu esir aldı. Bozgunun gerçekleşme koşulları çok önemlidir: Savaş sırasında Osmanlı ordusunun tüm yerel birlikleri düşmana iltihak etti. Bu yenilginin sonuçları da aynı derecede dikkate değerdir: Küçük Asya beylikleri yeniden kuruldular ve bağımsızlıklarını elde ettiler; geri kalan Osmanlı toprakları da çok sayıda parçaya bölündü. Bütün bunlar, Osmanlı devletinin yapısının henüz son derece istikrarsız olduğunu ve imparatorluk ülküsünün henüz kök salmadığını ortaya koymaktadır. Beyazid'in tasarladığı gibi bir imparatorluk, cüretkâr bir ihtirasın ham hayalinden ibaretti. Bayezid, yalnızca devletinin bir imparatorluğun kurulması için gerekli herşeye henüz sahip olmadığını gözardı etmekle kalmamış; aynı zamanda, bir imparatorluğa götürecek gerçek yönün, kendi öncellerinin şaşmaz bir içgüdüyle izledikleri yönün neresi olduğunu da kavrayamamıştı. Gazi hareketiyle eski İslam dünyasının gelenekleri arasında, Hıristiyan ülkelerinin fethiyle Müslüman Doğu'ya doğru genişleme arasında o zamana dek varolan talihli uyum, Bayezid yönetiminde bozulmuştu. Bayezid hem iç, hem de dış politikasında Gazi geleneklerini terketmiş ve İslam'a doğru tek yönlü bir eğilim göstermeye başlamıştı. Artık sayıca çok fazla ve çok güçlü olan ulema, yalnızca sultanı Yüksek

İslam'ın daha ince alışkanlık, zevk ve sanatlarına yöneltmekle kalmamış; aynı zamanda devletin örgütlenmesi konusundaki görüşlerini de ona kabul ettirmeyi başarmıştı. Devlet örgütünü, büyük bir hızla ve varolan koşulları hiçe sayarak, eski İslam gelenekleri uyarınca biçimlendirmeye çalışıyorlardı. Hepsinden önemlisi de, ulemanın, sultana kendi dış politika anlayışını kabul ettirmeseydi ki, bu politika doğal olarak kendi manevi yurtları olan Yüksek İslam ülkelerine dönüktü. Timur ile çatışmaya ve Ankara felaketine yol açan da işte bu oldu. Zaferden sonra Timur'un tutumu çok ilginçtir. Anadolu'da aylar boyu kalmasına karşın, burayı devletine katmayı hiç düşünmedi: yalnızca, Bayezid'in kendisine bağlamış olduğu Gazi beyliklerini yeniden kurmayı hedef aldı. Geri kalan Osmanlı topraklarına ise dokunmadı. Anadolu'da giriştiği biricik diğer askeri eylem, Gazi Umur Bey zamanından beri Frankların elinde bulunan İzmir'in fethedilmesi oldu. Bundan sonra geri çekildi. Timur'un davranışı, İslam kamuoyuna, Küçük Asya'ya müdahalesinin yalnızca Osmanlılara asli görevlerini, yani artık vazgeçmeye başladıkları Gazi ülküsünü hatırlatmak için yapılmış olduğunu ispatlamayı amaçlayan bir gösteri olarak yorumlanmalıdır. Kendisi de, bir Gaziye yaraşır biçimde İzmir'i fethetmekle, bütün Müslüman dünyasının onayını kazanmayı umuyordu. Böylece Osmanlı devleti, bir Gazi devleti olarak sahip olduğu itibar sayesinde kurtulmuş oluyordu.

Osmanlıların bundan sonraki işi, Bayezid'in oğulları arasında bölünmüş olan devletin birliğini yeniden kurtarmaktı[58]. Bu parçalanmışlık yıllarında, Balkan eyaletlerinin Küçük Asya'daki topraklar olmaksızın, Küçük Asya'daki

58. Bu bölüm, 1938'de Paris'te verdiğim konferanslarda ele alınmıştır; De la défaite d'Ankara â la prise de Constantinople başlığıyla Revue des Etudes Islamiques'de yayınlanacaktır.

toprakların da Balkan eyaletleri olmaksızın varolmayacağı açıkça ortaya çıkmıştı. Yeniden birleşmiş olan Osmanlı devleti, bir kez daha, rehber ilke olarak açıkça Gazi hareketini benimsedi. Timur'un Anadolu beyliklerini canlandırması, Osmanlıları, esas eylem alanı olarak gene Balkanlara yöneltti. Bu nedenle başkent, "ulema kenti" Bursa'dan, "Gaziler kenti" Edirne'ye taşındı. Öte yandan, Eski İslam alemiyle bağlantıyı kuran halka olarak önemi iyice anlaşılmış bulunan Anadolu da gözden çıkarılmadı. Böylece, Batı'daki fetihler ile Doğu'ya doğru genişleme hareketlerinin alternasyonu kısa zamanda yeniden başladı. Ancak bu kez ilerleme daha yavaş, daha ihtiyatlı ve daha dengeli bir biçimde oldu; bu da, Osmanlı yöneticilerinin güç dengesini gözettiklerini ve devletlerine temel olan ilkeyi kavramış olduklarını gösterir. Anadolu beylikleri birbiri ardısıra yeniden ilhak edildiler, ama bu iş bu kez adım adım ve kasıtlı bir fetih görüntüsü verilmeden gerçekleştirildi.

Avrupa'daki topraklar konusunda ise hâlâ çözülmemiş bir sorun vardı. Türkler buralara, şimdi artık "Hıristiyan Rumların ülkesi" anlamına gelen Rumeli adını veriyorlardı. Bu toprakların fethinde Gazilerin payı pek büyük değildi; Bulgaristan ve Sırbistan Krallıklarının geniş toprakları ve yarımadanın güneyindeki bağımsız prenslikler, Osmanlı ordusunun iyi planlanmış kampanyalarıyla, yani devletin yürüttüğü seferlerle alınmış ve derhal devletin yönetimi altına sokulmuştu. Fethedilen yörelerin halkının zorla Müslümanlaştırılması işlemi, yalnızca Gazilerin fethettikleri topraklarda, yani ilk fethedilen Doğu Trakya ile, sonra, en uzak batı sınırları olan Arnavutluk ve Bosna'da uygulandı. Buralarda, mücadelenin uzun süre devam ettiği bir sınır bölgesi, bir Gazi uc bölgesi bir kere daha ortaya çıktı ve bu iki Gazi bölgesi arasındaki geniş topraklarda yaşayan halk, İslam yönetimi geleneğinde içsel olarak varolan hoşgörü il-

kesi sayesinde, Hıristiyan kaldı[59]. Bu uygulama, daha önce gördüğümüz gibi, mal bakımından çok avantajlıydı. Öte yandan önemli bir kusuru da vardı: Halkın büyük çoğunluğu, devletin en önemli kurumları olan siyasal yönetim, idare ve ordu açısından işe yaramaz durumda oluyordu. 1430'larda II. Murad bu sorunu da, devletin temel ilkeleriyle tamamen uyumlu bir biçimde çözdü: Hıristiyan tebanın oğullarını, henüz çocuk yaşta iken düzenli olarak askere alma geleneğini getirdi[60]. Bu çocuklar zorla İslamlaştırılıyor ve özel eğitim kurumlarına yollanıyorlardı: buralarda Türkleştiriliyorlar ve çoğunlukla askerlik için, eğitiliyorlardı. Bu yolla, Gazi hareketinin iki temel eğilimi -İslamlaştırma ve yerli unsurların özümlenmesi- kesin olarak bir devlet kurumu haline getirilmiş oluyordu. Sözünü ettiğimiz kurum Yeniçeri ocağıdır: bu kurum daha önce mevcuttu ama, o zamana dek Gazilerin akın ettikleri ülkelerinden esir aldıkları çocuklardan oluşmaktaydı. Oysa şimdi, kendi eyaletlerindeki düzenli devşirme yoluyla bu kurum, Osmanlı devletinin en güçlü payandalarından biri haline geliyor ve ordu içindeki bir muhafız alayından çok ötede bir anlam taşıyordu: Yerli halkın en iyi unsurlarının, devletin en sadık ve fedakar kulları olarak yetiştirilmelerini sağlayan bir kurum! Bu kurum sayesinde yerli Hıristiyan nüfus devlete, en büyük devlet adamlarını ve askeri komutanlarını kazandırdı. Artık, eski İslam geleneğinin temsilcisi olan ulemanın bir dengi vardı. Ayrıca, Eski İslam bilimi ve sanatı, toplumun biricik manevi özü olmaktan da çıkmıştı: bu dönemde, ulusal bir nitelik taşıdığını ilk bölümde belirttiğimiz "romantik" hareket ortaya çıkmış ve

59. Bkz: benim, Le sultan de Rûm um; Annuarie de l'Institut Oriental, VI, Brussels, 1938 içinde.

60 Bkz: J. H. MORDTMANN, Enyclopedia of Islam içinde "Devşirme" maddesi.

"Türklerin geçmişi" adını verebileceğimiz şeyle özel olarak ilgilenmeye başlamıştı. Devleti yeniden inşa eden II. Murad, artık devletinin istikrara kavuştuğu inancıyla, hem yönetim işlerini, hem de 14 yaşındaki oğlu II. Mehmed'in çekip çevrilmesini danışmanlarına bırakarak, Manisa'ya çekildi. Bütün hayatını, Bayezid'in cüretkar ihtirasının yol açtığı zararı onarmaya adayan II. Murad'ın, imparatorluk fikrine uzak durduğu kuşkusuzdur. Ancak bu fikrin daha o zamandan ne denli yer etmiş olduğu, dönemin Türk yazarlarının Osmanlıların soyunu, dünyaya hükmetmeye yazgılı olan Oğuz'un en büyük torunu Kayı'ya dayandıran teorilerinden bellidir. II. Mehmed, işte böyle bir ortamda, imparatorluk hayaliyle büyüdü ve girişteği ilk eylem olan Konstantinopl'un fethi de bunun gerçekleştirilmesini hedef aldı.

Bu başarı, öncelikle bir Gazinin eylemidir: Bazileus'un başkentinin fethi, Rum Gazilerinin yüzyıllık çabalarının taçlandırılmasıydı. Bu, aynı zamanda, eski İslamın bir düşünün de gerçekleşmesi demekti: Konstantinopl'un fethi, ilk Emevi halifesi Muaviye zamanından beri girişilen, ama sonunda vazgeçmek zorunda kalınarak kıyamet gününde ortaya çıkacak Mehdi'ye bırakılan bir işti[61]. Ve nihayet bu bir imparatorluk eylemiydi; bu fethi ile Fatih bütün batı alemine meydan okuyor ve Karadeniz'den Akdeniz'e dek uzanan toprakların tek efendisinin kendisi olduğunu, buraların kaderine yalnızca kendisinin hükmettiğini gösteriyordu. Bu kenti aldıktan sonra Fatih'in yaptıkları da, gene bunun bir imparatorluk eylemi olduğunu ortaya koyuyordu. Çok önceden, çürümeye başlamış ve fethin olanca dehşetini yaşayarak tümüyle mahvolmuş bir kente girmişti. Bu kenti görkemli bir biçimde yeniden inşa et-

61. C. SNOUCK HURGRONSE. Verspreide Geschriften. Bonn und Leipzig. 1923. i. 169 s.

meyi kendine görev edindi ve yaşamının geri kalan bölümünde bu görevi yerine getirmek için canla başla çalıştı. Bu, Osmanlıların ilk ve en büyük kültürel başarısıydı. Boğazları tahkim ederek ve surları yeniden inşa ederek kentin savunmasını güçlendirdiler. Böylece imparatorluk güçlü bir siyasal ve kültürel çekirdeğe kavuşmuş oldu. İslamiyet, Aya Sofya Kilisesinde rakipsiz bir tapınağa sahip oldu. Medreseler ve kütüphaneler, tekkeler ve imarethaneler kuruldu ve kent, müslüman yaşamının bir merkezi haline geldi. Ama aynı zamanda Hıristiyan Rum Patrikhanesi de yeniden kuruldu ve kentte yerleşmek üzere zorla getirilen kitleler arasında, çok sayıda Hıristiyan ve Yahudi de yer aldı. Bu kentin karşısında, ondan yalnızca Haliç aracılığıyla ayrılmış bulunan ve bir Frenk kentinin bütün özelliklerini koruyan Galata bulunuyordu. Fethin hemen ardından bir Türk yazarı şöyle söylüyordu: "Şu İstanbul kenti ne garip, insan bir bakır kuruşa sandalla Rumeli'den Frenk diyarına geçebiliyor!"[62] Ve böylelikle başkent, bu devletin ileride temel niteliği haline gelecek olan özelliğini gerçekçi bir biçimde yansıtıyordu: Eski Bizans yörüngesinin yerli kültürel gelenekleri ve hatta daha şimdiden Batının etkileri ile, eski İslam geleneklerinin içiçe geçmesini "Rum sultanlığı" gerçekleştirmişti. Artık kuşkusuz, ayağını kendi topraklarına daha sağlam basan, yerli geleneklerin giderek daha fazla Eski İslam ve Türk İslam gelenekleriyle kaynaştığı bir imparatorluk haline gelmişti: Kendi belirlenmiş ve belirleyici özellikleriyle sahip olan ve sınırlarının daha da genişlemesi için hiç bir engel tanımayan bir imparatorluk!

62. TURSUN BEĞ, Târih-i Ebu'l-Feth, M. ARİF yayını (Târih-i Osmani encümeni Mecmuası, v-vii, ilave), İstanbul, 1336, s. 38.

PAUL WITTEK

Osmanlı İmparatorluğu'nun Doğuşu

"... geniş ve heterojen kitlelerin önderliği, uzun süredir buralarda yaşamakta oldukları için "diyar-ı Rum'u yani Bizans Anadolusunu çok iyi tanıyan Gazilerin elindeydi. Gaziler kendilerini burada evlerinde hissediyorlar, fethedilen toprakların ahalisi de onları tümden yabancı saymıyordu. Gazilerin getirdiği hayat tarzı, onlarla pek çok ortak yanı bulunan yerli halk tarafından kolayca özümlendi. 11. yüzyıl fütuhatlarından sonra ise, bu karma sınır boyu uygarlığı bütün Türk Küçük Asyasının belirleyici özelliği haline geldi.

•••

"Cihangirane devlet", "bir aşiretten"mi doğdu, yoksa "uçlar"da gelişen yeni bir hareketten "Gaziler" hareketinden mi?

•••

Neden diğer beylikler değil de, Osman'ın küçük Gazi Devleti?

T.C. KÜLTÜR ve TURİZM BAKANLIĞI
SKB 623798 UFK

ISBN 975-7814-28-8

